

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

ЮРЧУК ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.161.2.09-1(02)

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
АНТИКОЛОНІАЛЬНОГО ТА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ХУДОЖНІХ
ДИСКУРСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
БІЛОУС Петро Васильович,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка,
Навчально-науковий інститут філології та
журналістики, професор кафедри українського
літературознавства та компаративістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ВАСЬКІВ Микола Степанович,
Київський університет культури,
завідувач кафедри журналістики і
міжнародних відносин;

доктор філологічних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України
КОРПАНИЮК Микола Павлович,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди,
професор кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання
ім. М. Максимовича;

доктор філологічних наук, професор
ХАРХУН Валентина Петрівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри української літератури

Захист відбудеться «28» грудня 2015 р. о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

Із дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано «27» листопада 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Наумовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Провідний теоретик постколоніалізму Гаятрі Чакраворті Співак у есеї «Death of a Discipline» акцентує на тому, що спроби новітнього літературознавства вдатися до «транснаціонального прочитання літератур» найперше потребують переосмислення минулого соціокультурного досвіду. Цей процес аналітичної ревізії має здійснюватися з урахуванням філософсько-світоглядної, когнітивної та іншої специфіки культур, що постали на уламках імперій або які на певному історичному етапі були змушені співіснувати з колоніальними практиками, приймаючи моделі імперського дискурсу. Без ревізій, спрямованих на перепрочитання імперських дискурсивних практик і форм, новітнє літературознавство залишатиметься заручником «теорії пригнічення» (*subaltern theory*), яка детермінована «невитісненими» спогадами національних культур про минулі травми й катастрофи, що пов'язані з перебуванням у складі імперського тіла.

У такому разі в сучасному літературознавстві важливо здійснити деконструктивістський підхід (у широкому сенсі цього поняття) до історії літератури, сфокусувати дослідницьку увагу на формах долання колоніалізму та моделях інтеграції (або й реінтеграції) новітніх літератур у сучасний соціокультурний простір. Новітнє літературознавство потребує концептуально цілісної ревізії попередніх культурно-історичних канонів і традицій, зокрема в аспекті ревізювання «структур влади» (М. Фуко). Без цього нова постколоніальна мультикультурна чи транскультурна ідентичність як гносеологічна основа сучасної культури поставатиме неповною.

Фундаментальна трансформація українського політичного й соціокультурного простору, що припала на кінець 1980-х – поч. 1990-х рр., в особливий спосіб детермінувала і літературний дискурс, визначивши його специфічну антиколоніальну/постколоніальну спрямованість. В українській літературі окресленого періоду інтенсифікувалися тенденції *постколоніального* характеру, які водночас мали значний *антиколоніальний* потенціал і були орієнтовані на руйнування імперських (колоніальних) структур. Ця специфічна, притаманна українській соціокультурній і літературній ситуації дихотомія визначила особливості нової (пост)колоніальної чуттєвості, генологічної специфікації, філософсько-світоглядних проблем, оприявнених у художніх творах досліджуваної доби. У такий спосіб літературний процес 1990-х рр. був позначений особливою антиколоніальною спрямованістю, яка з методологічного боку є іманентно чужою літературі постколоніального типу (М. Павлишин). З огляду на історико-політичний контекст Україна початку 1990-х рр. опинилася в умовах державної незалежності, маючи можливість подолати нав'язані імперією форми художньої (само)репрезентації.

Водночас репрезентація механізмів і «структур влади» у літературному й загалом соціокультурному дискурсі належить до пріоритетних тем у річищі новітніх компаративістичних студій, а також досліджень із теорії літератури. Протягом усієї історії свого функціонування література в певний спосіб

оприявлює специфічну взаємодію між сконструйованим у авторській уяві художнім інтенціональним (за Р.Інгарденом) простором і структурами влади/ідеології, які на окремих етапах розвитку літературного процесу значною мірою впливали на конструювання «простору літератури» (М.Бланшо), визначаючи його домінантні вектори, ключові ідеї, основну проблематику. Мається на увазі не лише експлікована авторська настанова на зображення антиколоніальної позиції, а й імпліцитні вияви колоніальних реляцій та експлуатація владних структур, реалізованих як компоненти авторського художнього світогляду.

У такий спосіб біном «антиколоніальність / постколоніальність» є ключовим для розуміння літературного процесу, а його аналіз на різних етапах функціонування літературних систем постає важливим завданням сучасної філологічної науки. Окреслена наукова проблема й досі не була належним чином осмислена у вітчизняному літературознавстві з урахуванням як західних напрацювань, так і вітчизняних підходів. У цьому полягає одне з ключових завдань новітнього українського літературознавства: окреслити історичну динаміку колоніальних та антиколоніальних орієнтирів і настанов у дискурсі літератури, показуючи специфічну кореляцію між структурами влади та стратегіями художнього мислення; виокремити епістемологічну основу новітньої української літератури, яка, розвиваючись у лоні формально постколоніальної проблематики, залишалась по суті антиколоніальною, утверджуючи стратегії руйнування імперськості у просторі літератури. Це в особливий спосіб репрезентує актуальність представленої дисертації, детермінованої науковою потребою візуалізувати складну динаміку колоніально-антиколоніальних і антиколоніально-постколоніальних трансформацій в українській літературі на різних етапах її історичної процесуальності.

Стан українських постколоніальних досліджень. На рубежі 80 – 90-х років ХХ ст. постколоніалізм оприявнений як самодостатня науково-когнітивна парадигма, яка, зокрема, визначає й вектори новітнього літературознавства, формуючи його гносеологічну перспективу та епістемологічну основу. У вітчизняній філологічній науці важливим внеском до постколоніальної теорії стали праці С.Павличко, М.Павлишина, Т.Денисової, Ю.Коваліва, М.Шкандрія, О.Пахльовської, Т.Гундорової, Н.Зборовської, Г.Сивоконя, В.Моренця, В.Панченка, Н.Овчаренко, С.Єкельчика, М.Рябчука, Т.Дзядевич, Р.Веретельника, П.Іванишина, Д.Дроздовського, В.Агеєвої, Н.Висоцької, О.Пресіч та ін. Українські постколоніальні студії здебільшого спиралися на здобутки американської та європейської постколоніальної теорії, репрезентованої дослідженнями Е.Саїда («Культура й імперіалізм»), Г.Бгабги («Нація і нарація»), Г.Ч.Співак («В інших світах»), Біла Ешкрофта («Імперія пише у відповідь») та ін.

Часто в лоні української гуманітаристики постколоніальні студії поставали важливим інструментом для окреслення ширшого поля

соціокультурних та історично-політичних проблем, які мають інтердисциплінарну природу. Так, на перспективність психоісторичного аналізу в українських постколоніальних умовах вказувала Н. Зборовська; розглядає радянський період як іманентно колоніальний Г. Сивокінь. Т. Гундорова запроваджує поняття «посттоталітарна свідомість» для окреслення специфічного мислення, притаманного вихідцям із СРСР. Пропоноване поняття функціонує у межах постколоніальної термінології і під час розгляду літератури пострадянського періоду є синонімом до словосполучення «постколоніальна свідомість». Про український постколоніалізм йдеться й у дослідженнях М. Павлишина (доповіді на Львівському конгресі україністів (1993), з'їзді славістів у Братиславі (1994), студії «Канон та іконостас» (1997). П. Іванишин і О. Баган залучають постколоніальний інструментарій для аналізу сучасних соціокультурних трансформацій, аплікуючи його до герменевтичних підходів. Дослідники наголошують на типологічних подібностях між західним (англосаксонським) постколоніальним дискурсом та вітчизняними поглядами, оприявненими у студіях Д. Донцова.

Однією з перших монографій, у якій подається аналіз українсько-російських взаємин із позиції постколоніальної критики, є праця М. Шкандрія «В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби». У дослідженні науковець послідовно доводить право українців на визнання себе як колонізованого народу, а, отже, право на постколоніальний статус. Автор вводить у науковий обіг власну термінологію, яка дає можливість передати своєрідність колоніальних, антиколоніальних та постколоніальних процесів в українській культурі на різних етапах її історико-культурних трансформацій.

Однак до сьогодні українські постколоніальні студії позначені браком узагальненої теоретичної матриці й термінологічної бази, що ускладнює процес залучення цієї теорії до академічного літературознавства. Натомість маємо широкий спектр дефініцій понять «постколоніалізм», «постколоніальна критика», «постколоніальна теорія», авторських моделей осмислення явищ колоніалізму, антиколоніалізму й постколоніалізму. Так само широким є методологічний інструментарій, експлуатований для вивчення явищ, які мають «колоніальну» природу або ж функціонують у дискурсі «структур влади». У постколоніальних студіях науковці послуговуються методологією та методичними практиками постструктуралізму, деконструкції, психоаналізу, феміністичної критики.

З огляду на особливості західноєвропейських та американських моделей колоніалізму (в аспекті розуміння імперії та колонії) та форм постколоніальної критики авторка представленого дослідження наголошує на важливості розроблення й окреслення українського варіанту постколоніальної теорії, яка забезпечуватиме двовекторність у реінтерпретації історії вітчизняної літератури шляхом: 1) деконструкції у ній імперських структур; 2) конструювання українського національного «я» (тобто візуалізації питомих рис і дискурсивних практик української ідентичності, втіленої у просторі літератури).

Отже, **актуальність дисертації** зумовлена:

- потребою оновлення в українському літературознавстві інтерпретаційних моделей стосовно візуалізації історії літератури як особливого соціокультурного процесу, що визначає специфіку художнього мислення;
- браком комплексних досліджень у річищі постколоніальної теорії;
- необхідністю уточнення змісту та обсягу засадничих понять: «постколоніалізм», «постколоніальна критика», «постколоніальна теорія»;
- ревізією історії української літератури з метою виокремлення її залежності від імперської «іншості», що провокує формування антиколоніальної стратегії романтичного штибу – ідея слова-зброї, поява автора-пророка, який презентує феномен «непочутості» власним народом, або автора-крутія / блазня, який вдається до самоіронії чи іронічного розхитування імперського дискурсу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано на кафедрі українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка у межах комплексної теми «Історична поетика української літератури» (затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол № 3 від 27 листопада 2000 р.). Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 29.06.2009 року) та на засіданні Бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 2 від 18.03.2010 року).

Мета дисертації полягає у теоретичному окресленні особливостей постколоніальних студій як окремої науково-світоглядної парадигми новітнього гуманітарного знання; виокремленні базисних для української теорії (пост)колоніалізму понять і настанов стосовно інтерпретації художнього наративу з урахуванням реляцій між культурою і дискурсом/структурами влади; актуалізації та ревізюванні текстів, що детермінують колоніальний, антиколоніальний і постколоніальний досвіди у лоні української літератури на різних етапах її історичного функціонування.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади постколоніальної теорії, дослідивши зміст понять «постколоніалізм», «постколоніальна критика», «постколоніальна теорія» і окресливши їх сучасний науковий статус;
- розкрити своєрідність реалізації українського наративу в лоні імперської культури від початку конструювання та кодифікації образу України в імперському тексті до остаточного формування імперського погляду на українську ідентичність;
- окреслити концепцію постколоніальної моделі інтерпретації та ревізювання історії української літератури на різних культурно-історичних

етапах її функціонування в аспекті динамічних реляцій між дискурсом влади та художнім нарративом, у якому реалізовано форми імперської ідеології;

- проаналізувати в аспекті функціонування «дискурсу влади» тексти давньої літератури, які презентують зародження антиколоніальних стратегій (полемічна проза), поєднання антиколоніальної спрямованості та проімперської ідеології (козацькі літописи), імпліцитні структури імперського нарративу («Історія Русовъ»);

- дослідити на різних історичних етапах функціонування української літератури репрезентовані у ній антиколоніальні (І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, В. Винниченко, Микола Хвильовий, П. Тичина, О. Гончар, О. Ільченко, В. Стус) та особливі постколоніальні (С. Процюк, Ю. Андрухович, В. Шевчук, В. Даниленко, Є. Пашковський, С. Жадан, В. Діброва, С. Жолдак, Л. Подерв'янський) «маскулінні» / «чоловічі» стратегії ревізювання імперського дискурсу;

- з'ясувати «феміністичні» / «жіночі» стратегії опору імперському впливові, визначивши їх іманентні ознаки (Леся Українка, О. Теліга, Л. Костенко, М. Матіос, О. Забужко).

Об'єкт дослідження – твори української літератури, які візуалізують антиколоніальні та постколоніальні моделі ревізювання імперського дискурсу на різних культурно-історичних етапах його формування.

Предмет дослідження – стратегії ревізії та форми репрезентації колоніального, антиколоніального й постколоніального нарративів у дискурсі української літератури на різних культурно-історичних етапах її функціонування.

Матеріалом дослідження обрано прозові, поетичні, драматичні твори українських письменників, які евентуально виявляють іманентну антиколоніальну і постколоніальну спрямованість, зокрема, полемічну прозу І. Вишенського, козацькі літописи, «Історію Русовъ», тексти І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, О. Теліги, О. Гончара, О. Ільченка, Л. Костенко, В. Стуса, С. Процюка, С. Жадана, М. Матіос, О. Забужко, а також літературно-критичні праці, літературознавчі есеї, публіцистику П. Куліша, В. Винниченка, Миколи Хвильового. Аналізуючи процес становлення постколоніального художнього дискурсу, дисертантка звертається до творів представників Житомирської прозової школи (В. Шевчук, В. Даниленко, Є. Пашковський), Станіславського феномена (Ю. Андрухович).

Методи дослідження обрано відповідно до специфіки теми, що потребує комплексного підходу до висвітлення окресленої наукової проблеми. Для вирішення поставлених завдань застосовано постколоніальну теорію, поєднану з порівняльно-типологічним, порівняльно-історичним методами дослідження літературних і загалом соціокультурних явищ. Також застосовано методичні підходи герменевтичного аналізу, практику деконструкції, стратегії феміністичної критики.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять теоретико-літературознавчі та історичні праці В. Агеєвої, О. Астаф'єва, П. Білоуса, Н. Висоцької, О. Гнатюк, Г. Грабовича, Л. Грицик, Т. Гундорової, Т. Денисової, В. Дончика, С. Єсельчика, М. Жулинського, О. Забужко, Н. Зборовської, М. Зерова, П. Іванишина, І. Ісіченка, Ю. Коваліва, В. Моренця, С. Павличко, М. Павлишина, Я. Поліщука, М. Рябчука, М. Сулими, Л. Таран, Л. Тарнашинської, В. Хархун, М. Шкандрія, Р. Шпорлюка, Г. Бгабги, К. Міллет, Е. Саїда, Г. Співак, Е. Томпсон.

Наукова новизна здобутих результатів засвідчена низкою концептуальних підходів та узагальнень, що розкривають особливості формування українських антиколоніальних і постколоніальних наративів як специфічних виявів соціокультурного дискурсу; виокремленні та аналізі авторських художніх стратегій ревізії імперського «Іншого». У дисертації **уперше:**

- запропоновано варіант української постколоніальної теорії, що базується на двовекторній реінтерпретації історії української літератури: деконструюванні імперських структур та конструюванні стратегій антиколоніального реагування на колоніальний стан з урахуванням постколоніальної перспективи;

- візуалізовано механізми формування антиколоніальної художньої стратегії у давній літературі (полемічна проза І. Вишенського), прихованого імперського наративу («Історія Русовь»);

- виокремлено три моделі антиколоніального та постколоніального спротиву імперській експансії, що репрезентують «чоловічі» художні тексти: роздвоєння (маска «крутія»), міфотворчість (маска «пророка»), блазнювання (маска «блязня»);

- охарактеризовано «жіночу» позицію стосовно експлікованих форм патріархального та імперсько-патріархального дискурсів у кількох текстуальних самопрезентаціях («архетипна українка», «жінка-пророк», «сексуальна жінка»);

- **удосконалено:**

- методологію досліджень процесів і тенденцій української літератури, пов'язаних із імперським ідеологічним дискурсом;

- критерії аналізу тексту, в якому оприєвнено проімперську або антиімперську авторську позицію;

- поняттєву систему постколоніальних досліджень (запровадження і тлумачення нових, уточнення апробованих понять);

- систему теоретичних постулатів стосовно стратегії авторського реагування на вияви колоніалізму та «структури влади».

На захист винесено:

1. Концепцію постколоніальної моделі інтерпретації та ревізювання історії української літератури на різних культурно-історичних етапах її функціонування в аспекті динамічних реляцій між дискурсом влади та художнім наративом, у якому реалізовано форми імперської ідеології.

2. Систематизацію фактів, що презентують зародження і функціонування антиколоніальних і постколоніальних художніх наративів, які спричинилися до формування окремого соціокультурного дискурсу в українській гуманітаристиці.

3. Концепцію прочитання «чоловічих» та «жіночих» авторських стратегій ревізювання імперської ідеології та реагування на колоніальні настанови, експлуатовані у низці моделей художньої презентації авторського «я» у дискурсі літератури.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що апробовано авторську концепцію українського варіанту постколоніальної теорії як форми осмислення художнього наративу; досліджено особливості формування антиколоніальних та постколоніальних моделей в українському соціокультурному просторі; актуалізовано «чоловічі» та «жіночі» типи художньої рецепції колоніального досвіду.

Практичне значення роботи. Результати дисертації можуть бути використані під час наступних літературознавчих досліджень антиколоніального та постколоніального художніх дискурсів, при підготовці підручників, монографій, наукових робіт; у збагаченні змісту університетських курсів з історії та теорії літератури.

Особистий внесок дисертанта. Особистим внеском дисертантки є: удосконалення понятійної системи постколоніальних досліджень, розроблення українського варіанту постколоніальної теорії, виокремлення моделей жіночого й чоловічого ревізювання імперських маркерів і настанов у художньому наративі. Дисертація виконана без співавторів і є самостійною і у викладі матеріалу, і у формулюванні висновків.

Апробація і впровадження результатів дисертації. Результати дослідження були апробовані на таких наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Леся Українка: естетика, поетика, текстологія» (Луцьк, 2008); VIII Міжнародній конференції молодих учених Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Київ, 2009); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Валерій Шевчук – письменник і вчений» (Житомир, 2009); Всеукраїнській науковій конференції «Тарас Шевченко й Волинь» (Житомир, 2010); Всеукраїнській науковій конференції «Периферійні та місцеві ідентичності в літературі» (Миколаїв, 2011); XI Міжнародній конференції молодих учених Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, 2011); Міжнародній конференції «Крихти буття: література і практики повсякдення» (Бердянськ, 2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Іван Котляревський та українська культура XIX – XXI століть» (Полтава, 2012); Міжнародній конференції «Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań» (Польща, Варшава, 2012); Міжнародній конференції «Perspektywy rozwoju nauki» (Польща, Гданськ, 2012); Міжнародній конференції «Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe» (Польща, Краків, 2013); Науково-теоретичній конференції «Поліфонія української літератури»

(Житомир, 2013), Міжнародній науковій конференції «Скарбниця розуму: інтелектуальний дискурс літератури» (Бердянськ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Філологічні науки в III тисячолітті» (Угорщина, Будапешт, 2013), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Феномен шістдесятництва в контексті літератури ХХ століття» (Острог, 2014), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Творчість Т. Шевченка в слов'янському культурному дискурсі» (Житомир, 2014), конференції «VII Оломоуцький симпозиум українців Середньої і Східної Європи» (Чехія, 2014), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Творчість Валерія Шевчука в гуманістичних вимірах сучасності» (Житомир, 2014).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 38 одноосібних публікаціях автора, зокрема 1 монографії «У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії (К.: ВЦ «Академія», 2013. – 224 с.), а також 22 статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ДАК України, 8 статтях, опублікованих в іноземній періодиці, і 7 додаткових публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків і списку використаних джерел (369 найменувань). Загальний обсяг роботи – 387 сторінок, з них 355 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено мету й завдання роботи, основні методологічні засади, теоретичне й практичне значення, наукову новизну здобутих результатів, наведено відомості про їх апробацію.

Перший розділ «**Постколоніальні студії як наукова парадигма у дискурсі сучасного літературознавства**».

У підрозділі 1.1. «*Теоретико-методологічні засади постколоніальних студій*» зазначено, що в лоні новітніх постколоніальних студій оприявлено комплексний епістемологічно-філософський фундамент і розроблено значний теоретико-методологічний інструментарій стосовно дослідження «структур влади», форм «колоніалізму», репрезентованих, зокрема, у дискурсі літератури. На сучасному етапі розвитку постколоніального літературознавства сформовано широкий спектр дефініцій стосовно таких ключових понять, як «постколоніалізм», «постколоніальна критика», «постколоніальна теорія», а також авторських моделей інтерпретації явищ колоніалізму, антиколоніалізму й постколоніалізму. Так само широкою за своїм інструментарієм є методологія постколоніальних студій, представники яких послуговуються структуралізмом і постструктуралізмом, деконструкцією, психоаналізом, здобутками феміністичної критики.

Переосмислення культур народів, які перебували під колоніально-імперським впливом, у західноєвропейському літературознавстві набуло особливої інтенсифікації, починаючи від 1960-х років. На першому етапі свого наукового розвитку постколоніальні студії стосувалися дослідження колоній

країн Західної Європи. На початку 1980-х років їх починають застосовувати і щодо інших колонізованих народів. У контексті постколоніального дискурсу розвивається і специфічна постколоніальна критика як механізм візуалізації прихованих «структур влади» й максимального поширення результатів постколоніальної ревізії в різних сегментах громадськості та наукових колах. Як окрема галузь постколоніальна критика утвердилася у 1990-ті роки з появою досліджень Едварда Саїда («Орієнталізм», «Культура й імперіалізм»), Гомі Бгабги («Нація і нарація»), Гаятрі Чакраворті Співак («В інших світах») та ін.

Особливої уваги заслуговують праці Е. Саїда, який є одним із основоположників сучасної постколоніальної теорії. Науковець обґрунтував такі світоглядно важливі поняття, як «інтелектуальна перевага», «перекодована присутність або репрезентація», «культурна сила», «культурний імперіалізм»; розробив методи постколоніальних досліджень, зокрема, метод стратегічного розшарування та метод стратегічного впорядкування.

У постколоніальних дослідженнях Гомі Бгабги зміщено акценти з імперії, колонії на націю, яку витлумачено як своєрідну ідеологічну модель. Здебільшого дослідник звертається до деконструктивістської ревізії імперських наративів задля їх постколоніального декодування. За переконанням науковця, «текстуальність» є базовим поняттям постколоніальних студій. Він проводить паралелі між ідеологією і мовою, вказуючи на спільну для них амбівалентну природу («дволике обличчя Януса»).

Гаятрі Ч. Співак, яка також належить до ключових постатей у дискурсі сучасної постколоніалістики, аналізує статус жінки в колонізованому просторі. Дослідниця заперечила універсальність досвіду, що зумовлював нав'язування жінці з колонізованого світу моделі поведінки, не притаманні її культурній традиції. Також науковець вказала, що національна модель, яка актуалізується зі здобуттям політичної незалежності, має найчастіше чоловічий характер. Жінці в ній відведено роль, що унеможливорює реалізацію її потягу до влади, а отже, вона залишається «політично зніченою» («politically subaltern»), «репресованою» в умовах новітнього колоніалізму, пов'язаного з загальною маскулінізацією соціокультурного простору.

З огляду на гносеологічну специфіку власного наукового становлення та предмет аналізу (геополітичні та геокультурні суб'єкти, які належали до «західних імперій» і мали статус колонії) європейські та американські дослідження здебільшого оминають увагою ще одну імперію, яка значною мірою впливає на політичну мапу сучасного світу, – Російську. Пострадянська політика цієї держави визначається як іманентно колонізуюча й неоімперська (О. Пахльовська, М. Рябчук, І. Лосєв та ін.). У річищі західної постколоніалістики на цьому феномені зосереджене дослідження Еви М. Томпсон «Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм». Варто зауважити, що попри намагання показати, що російські письменники не тільки підтримували, а й легітимізували у власних текстах імперську політику, аналіз колоніальної присутності Російської імперії видається дещо тенденційним.

Дослідниця вказує на імперську експансію Росії на Кавказі, Польщі, але оминає проблему колонізації українського, балтійських народів

Незважаючи на значні здобутки західної постколоніальної науки, саме поняття «постколоніалізм» ще не стало поштовхом до зародження концептуально переконливих і методологічно верифікованих постколоніальних студій на теренах вітчизняного літературознавства. Наразі маємо поодинокі спроби осмислення української колоніальної спадщини та післяколоніальної перспективи. Так, Т. Гундорова вводить у науковий обіг поняття «посттоталітарна свідомість», М. Павлишин – «постмодерний постколоніалізм», П. Іванишин – «національно орієнтований постколоніалізм».

Торкаючись проблем українського культурного постколоніального простору, Т. Гундорова вживає щодо нього поняття «транзитна культура», а також робить наукову пропозицію застосувати в українських постколоніальних практиках ідею ресентименту (Ф. Ніцше, М. Шелер). Варто зробити застереження, що ресентимент дає можливість розцінювати простір колонізатора як справедливий, законний, а колонізованого – як заздрисний, мстивий, озлоблений. Подібна бінарна дихотомія породжує небезпечну для наукової парадигми тенденцію, пов'язану з крайньою поляризацією оцінок і поглядів на природу української постколоніальної ситуації та динаміку стосунків між імперією та «колонізованим суб'єктом» на різних історичних етапах.

Продуктивну частину українських постколоніальних досліджень становлять праці, що демонструють поєднання феміністичних студій та постколоніального дискурсу. Сюди належать монографії С. Павличко, О. Забужко, Н. Зборовської, Л. Таран та ін.

У коло наукових зацікавлень українських інтелектуалів входить не тільки колоніальний та антиколоніальний український досвід, особливості національної ідентичності, а й перспектива розвитку української нації в парадигмі постколоніалізму (статті М. Павлишина, «Постколоніальний синдром. Спостереження» М. Рябчука).

Вагомим для українських постколоніальних студій є англomовне українське літературознавство. Діаспорні літературознавчі праці демонструють затребуваність в осмисленні історії української літератури в контексті постколоніальної теорії, що спричиняється до створення нової інтерпретаційної моделі щодо низки знакових постатей. Особливо потужними в цьому контексті є праці Г. Грабовича, який виробив власну «історіографічну формулу», деконструював стереотипні для української свідомості уявлення про Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку («Шевченко як міфотворець», 1982, «Шевченко, якого не знаємо», 2000, «Вождівство і роздвоєння: «валенродизм» Франка», 1997, «Кобзар, Каменярь та Дочка Прометей», 1999). Окремі положення у цих дослідженнях мають полемічний характер, проте їхня загальна світоглядна й епістемологічна спрямованість позначена стратегією

деконструювати сформовані в імперському лоні стереотипи стосовно української ідентичності.

Складність входження діаспорних постколоніальних студій в український літературознавчий простір пов'язана з тим, що ці масштабні інтерпретації та ревізії часто залишаються евентуальним поглядом «збоку», іманентно не зануреним в українську дійсність. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують праці О. Гнатюк «Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність» та М. Шкандрія «В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби».

Українські постколоніальні студії мають системніше враховувати напрацювання постколоніальної теорії як сукупності ідей, поглядів і концепцій, орієнтованих на дослідження культурної спадщини колоніального минулого шляхом ревізії та інтерпретації імперського та колонізованого дискурсів, їх взаємодії та взаємовпливів. Аналіз імперського і колонізованого дискурсів підпорядковується встановленню позиції автора, збереженню національного первня, переосмисленню відносин імперського центру та периферії, подоланню стереотипізованих уявлень про маргінальність колонізованої культури.

На думку дисертантки, українські постколоніальні студії мають враховувати низку положень, а саме: усвідомлення колоніального статусу на різних історичних етапах існування української нації; аналіз колоніального, антиколоніального та постколоніального дискурсів як таких, що взаємодіють і є вагомою частиною національної ідентифікації з постколоніальної або й транскультурної перспективи; виокремлення значимості історичного минулого колонізованого українського народу; подолання неосмисленої переміни знаків у постколоніальному просторі; розуміння колонізаційних процесів не тільки як наслідок агресорських імперських дій, а й колабораційних.

Прочитання історії української літератури крізь призму постколоніальних методологічних настанов – важливий процес у доланні культурно-національних стереотипів, що детермінували розуміння імперського як «значимого» в розвиткові національної культури, творення перспектив для нової ціннісної настанови, за якою колоніальний статус розумітиметься як «аморальне інше», що потребує реінтерпретації.

У підрозділі 1.2. **«Колоніалізм та неокolonіалізм як моделі актуалізації суб'єкта влади»** окреслено особливості російського імперського впливу на колонізовані народи, зокрема визначено специфічні реляції між імперією та українським колонізованим суб'єктом.

З огляду на розвиток зарубіжної постколоніалістики сьогодні доцільно констатувати наявність двох варіантів європейського колоніалізму: західноєвропейського та східноєвропейського. Останній презентовано Російською імперією, яка розпочинає свою колонізаторську історію з XV століття.

Дисертантка наголошує на тому, що до особливостей впровадження російського колоніалізму на території України належать такі характерні ознаки:

маргіналізація національних структур шляхом привласнення імперією культурних здобутків колонізованого; намагання асимілювати українську ідентичність у російську, що провадилося за допомогою русифікації, перешкоджання розвитку української культури, витіснення української мови; формування та закріплення комплексу неповноцінності – «малоросійства» за допомогою створення стратегії «посестринства».

У другому розділі «Українська (анти/пост)колоніальна література та російський імперіалізм: конфлікт наративів» аналізується антиколоніальний та постколоніальний дискурси в українському соціокультурному просторі з урахуванням специфічних моделей репрезентації цих тем у літературі.

У підрозділі 2.1. «Антиколоніальні та постколоніальні наративи в історії української літератури» проаналізовано репрезентації антиколоніальних та постколоніальних наративних моделей в історії української літератури, зокрема в періоди модернізму та постмодернізму.

Антиколоніалізм базується на активній позиції колонізованого або позбавленого певних прав і свобод суб'єкта у національному питанні, що реалізується через опір імперському дискурсу й націленості на утвердження, розвиток та відновлення іманентних ознак і форм національної культури. За такої ситуації *колонізоване* розуміється як маргінальне, що потребує захисту.

Антиколоніальний дискурс в українській літературі знаходить особливу амбівалентну репрезентацію у текстах І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. Автори, усвідомлюючи потребу розвитку власної культури, ще не спроможні мислити відірвано від імперського центру – його вони усвідомлювали культурним вищим, а отже, таким, на який потрібно орієнтуватися.

Найповніше романтична модель антиколоніального знайшла своє місце в українському модернізмі, що постав особливим культурним феноменом, опозиційним до імперського дискурсу. Антиколоніальну модель модернізму репрезентують тексти кін. ХІХ – поч. ХХ ст., «розстріляне відродження» та шістдесятництво.

Виокремлено дві базисні особливості українського антиколоніального дискурсу. По-перше, домінування у свідомості міленарного міфу, за яким минуле розуміється як час гармонії, що утрачено. Ідея про українське відродження, що відбулося в минулому, є основоположним антиколоніальним мотивом, котрий в особливий спосіб актуалізується у ХХ ст. По-друге, акцентована увага на потребі пророка, який відіграє роль біблійного азазеля (цапа-відбувайла, на якого перекладено гріхи нації).

За часів незалежності можемо діагностувати в українській культурі дискурс постколоніалізму, в основі якого – ревізія колоніального минулого шляхом деміфологізації його стереотипів, які мають колоніально-імперське походження. Відносини між колонією та імперським центром розглядаються як шлях утрат, взаємовпливів та здобутків (найчастіше негативних). Іманентні риси постколоніалізму в дискурсі літератури – іронія, самоіронія, гротеск і

театралізованість. Так, гносеологічною основою у переосмисленні дійсності постає театралізація.

У підрозділі 2.2. *«Українські стратегії опору імперському впливу»* виокремлено «чоловічі» та «жіночі» стратегії опору імперським колонізуючим наративам.

В українській літературі під тиском колоніального становища утворилися деформовані стратегії реалізації чоловічих та жіночих ролей, а також була сформована ситуація несвідомої гендерної опозиційності, яка постала в моделях взаємодії «син – мати», «батько – дочка», «чоловік – коханка».

Стосунки «син – мати» в українській ситуації реалізуються через витворені в чоловічій літературі образи жінки-матері та матері-Батьківщини. Перша жіноча іпостась стає об'єктом синівської любові, котра дає можливість синові пригнічувати відчуття провини за неможливість реалізації чоловічої мужності. Нереалізованість маскулінної сили формує розуміння української матері-покритки, яку не гвалтують, а яка сама віддається.

Модель «батько – дочка» розпадається на два інваріанти: дочка як об'єкт любові та дочка як бажаний син. Вперше ця модель заявляє про себе в контексті стосунків Марка Вовчка з Т. Шевченком. Нереалізована любов у письменника заміщується грою «батько – дочка», в якій батькові відведена функція старшого наставника, що, по суті, є засобом приховування сексуального потягу чоловіка та моралізує загравання жінки. Модель «батько – дочка», в якій дочка мислиться як бажаний син, ілюструють відносини між І. Франком та Лесею Українкою.

Ще одним варіантом українських стосунків між чоловіком і жінкою є схема «чоловік – коханка». Жіночі образи, які пропонує ця модель, визначені чоловічими текстами: жінка-цнотлива коханка, жінка-побратим, жінка-повія.

Дисертантка у *пункті 2.2.1. «Чоловічий інфантилізм, месіанство, гра»* наголошує на тому, що чоловік-автор у колоніальних умовах перебуває під пресом провини через власну неспроможність захистити Батьківщину / матір / жінку. Маскулінна тожсамість виявляє себе як інфантильна (стратегія роздвоєння – ідея «двійництва»), месіаністична (стратегія міфотворчості), грайлива (стратегія деструктивної гри).

У *пункті 2.2.2. «Жіночі стратегії опору імперській експансії»* вказано, що жіночій рецепції імперських наративів притаманна особлива складність: якщо для жінки не існувало страху бути «не-мужньою», то вона завжди перебувала «затисненою» між патріархальним та імперським. Це ставило перед нею принаймні два завдання: реалізуватися в патріархальному світі (прийняти гендерні ролі, найчастіше визначені чоловічим середовищем) і сформувати власне національне обличчя. Жіноча рецепція імперського також активізується у низці стратегій: «гра в архетипну українку», «жіноче пророцтво як смерть-мовчання», «сексуальність» та ін.

У третьому розділі *«Рецепція та реінтерпретація образу України в російському літературному імперському дискурсі»* означено український

нарратив, репрезентований у формах імперської текстуальності; виокремлено особливості представлення української теми в російському літературному дискурсі.

У підрозділі 3.1. *«Українське як екзотичне: стратегії імперської колонізації»* вказано, що у ХІХ ст. у російській літературі відбувалася поетапна й цілеспрямована імперська кодифікація образу України. Започатковує цей процес література мандрів, що презентує український простір як «утрачений рай», позначений для російського реципієнта романтичною двоїстістю: він одночасно і відштовхує, і притягує (В. Ізмайлов, П. Сумароков, П. Шаліков, І. Долгорукий, І. Вернет та ін.) реципієнта.

Російський міф про тубільну Україну підтримується українським «усиновленням» (Е. Саїд), коли відбувається відкидання «синівства» (справжньої ідентичності) та входження («усиновлення») в сильну імперську ідентичність шляхом одягання пропонованих імперією масок. Значною мірою цей процес реалізується у творчості М. Гоголя. Virізняючи Україну як екзотичне місце, де сконденсовано репресовану цивілізацією автентичну сутність («южная первобытная Россия»), імперська ідеологія потребувала спочатку формування ідентичності українців із залученням до неї російського фактору, надалі – повної асиміляції українського в російське. Внесення українського в російський контекст з остаточним зникненням української національної ідентичності сприймається як органічний процес. Концепт «Росія» у мікро-сміслових нарративах письменника — російська земля, російська сила, російська слава («Пусть же пропадут все враги и ликует вечные веки Русская земля!») – стає маркером, що підтверджує легітимність української історії в очах імперії. Автохтонна екзотичність у творчості М. Гоголя прочитується в контексті розуміння України як раю. Топос «Україна-рай» наратор розбиває на кілька мікро-образів, що формують загальний контекст автентичної країни, обов'язковою атрибутикою якої є, з одного боку, неосвіченість, недолугість, з другого, – екзотична пишнота, яка дарує насолоду імперії та колонізаторам.

У підрозділі 3.2. *«Імперський погляд на українську історію: візія О. Пушкіна»* зазначено, що першим творцем вишуканого консолідуючого імперського міфу став О. Пушкін. Він легітимізував імперські дії на Кавказі, зобразивши російського воїна не як завойовника, а як героя, що приносить не руйнування, а цивілізацію «недолугому» кавказькому народові. Схожу стратегію поет застосував і стосовно України. Відмінність полягала у тому, що легітимність російської імперської експансії на українських землях стосувалася не сучасного (Україна вже була частиною імперії), а минулого. Задля романтизації імперських дій щодо України, утвердження права на українську територію О. Пушкін вдається до маніпулювання українським минулим, розставляючи потрібні імперії акценти (поема «Полтава»). Поет експлікує у творчості імперсько-ідеологічні настанови, викривлюючи історичні події та персонажі, легітимізуючи у такий спосіб подальшу імперську експансію Росії. Крім того, він остаточо закріплює в російській свідомості образ зрадливого

гетьмана Мазепи, що згодом зумовило появу негативно маркованого поняття «мазепинці».

У підрозділі 3.3. **«Небезпечне імперське прикордоння: візія М. Лермонтова»** встановлено, що в імперських наративах українське розуміється як вороже «Інше», тобто іманентно «Чуже», небезпечне й загрозливе.

Розуміння колонізованого краю як евентуально ворожого репрезентоване у всіх повістях, що входять до структури твору «Герой нашого часу».

М. Лермонтов сприймає національну атрибутику колонізованого як беззаперечне зло, наділяючи представника імперії – росіянина – благородним умінням пристосовуватися / приймати примітивну культуру. Печорін – типовий для XIX століття представник імперії: офіцер-загарбник, який легітимізує імперську експансію, надаючи їй романтичного флеру. Обов'язковим атрибутом такої романтичної легітимізації є зображення колонізованого світу крізь призму любовної історії. Однак Печорін, потрапивши в Тамань, переживає серію імперських розчарувань. Він – представник імперії – залишається чужим на колонізованій ним / його імперією території.

У підрозділі 3.4. **«Українська історія в контексті імперської двозначності»** вказано, що XIX століття для Російської імперії стало не тільки часом закріплення та легітимізації імперської експансії у культурі, а й періодом формування контрадискурсу, спрямованого передусім не на колонізаторські дії, а на механізми імплементації самодержавства. Ключовими презентантами контрадискурсу були представники декабристського руху. Вагомою його частиною стала українська тематика. Однак, на думку дисертантки, в цей період українська історія і культура потрапили у коло імперської маніпуляції, позначене «подвійним кодуванням»: проімперським та антисамодержавним.

Так, російські письменники зверталися до української теми як джерела, що містить досвід боротьби з чужоземною експансією. З одного боку, таке звернення давало можливість міфологізувати боротьбу проти утиснення свободи, з другого, – повернутися у простір російської імперської двозначності: боротьба українців із поляками, турками ставала полем легітимної героїзації.

Імперську двозначність знаходимо в текстах К. Рилєєва. У поемах «Войнаровський», «Наливайко», думі «Богдан Хмельницький» поет презентує амбівалентний погляд на історію України та можливість її незалежності. В аналізованих творах експлуатовані кілька реалізацій концепту «Україна»: 1) Україна як слава й воля, 2) Україна як колонія, 3) Україна як патріархальна ідилія.

У підрозділі 3.5. **«Репресована українська ідентичність: проблема розщепленої тожсамості О. Толстого»** досліджено російські твори, в яких наявний свій / колонізований погляд на Україну. Виразниками цього погляду є «люди імперії», які намагаються узгодити в собі російську та українську ідентичності. Поняття «люди імперії» вживається у розумінні своєрідної епістемологічної маски, що давала можливість українській інтелігенції не

тільки долучитися до російського імперського маскараду ідентичностей, а й приховати своє друге «я» (не-імперське походження). Трагізм «людей імперії» полягав у тому, що, граючи за імперськими правилами, вони були змушені вдаватися до притлумлення власного національного «я».

Яскравим прикладом носія такої розщепленої й, по суті, негомогенізованої національної ідентичності є постать О. Толстого, який по материнській лінії належить до українського роду. Сформувавшись під впливом українського культурного та російського ідеологічного просторів, письменник демонструє розірваність свідомості між національним / рідним та імперським / чужим. Потреба участі в імперському карнавалі шляхом одягання маски «людини імперії» спричиняється до репресії українського національного «я», детермінуючи екзистенційну напругу, результатом якої є амбівалентна художня свідомість. Письменник, з одного боку, прагне осмислити в собі українця, з другого, – не спроможний остаточно вийти за межі імперського розуміння українського колонізованого світу. Звідси й повсякчасна «плутанина» понять «руський» як український чи «руський» як російський; історична двозначність – вписування Київської Русі в російський історичний простір з одночасною опозиційністю київсько-руського / європейського та московського / азіатського.

У підрозділі 3.6. *«Конфлікт ідентичностей у художньому світі М. Булгакова»* окреслено особливу стратегію репрезентації України у творчості М. Булгакова, представника імперської російської ідеології. У його текстах (насамперед «Дні Турбіних» і «Біла гвардія») топос «України» протиставлено топосу «Город» (Київ). У «Білій гвардії» топос «Україна» розпадається на кілька смислових образів-моделей, що сукупно формують швидкозмінну українську ідентичність: російська (Україна – це Росія); національно-маргінальна (Україна – це Малоросія); екзотична українська (Україна – це край «диких» людей). Російська ідентичність у творчості М. Булгакова актуалізована тезою «Киев – мать городов русских», тому збіг українського та російського наявний у межах чітко окресленої території – «Город». Вона презентує два варіанти уявлень про Київ: місто-рай та межова територія.

У романі наявна і маргінально-національна ідентичність – малоросійська. Вона оприявлюється не стільки в номінуванні України Малоросією, скільки у свідомості героїв / самого оповідача. Малоросійська ідентичність пов'язана з ідеєю несамостійності українського світу, що потребує наявності в ньому владного імперського центру, символом якого стає російська армія.

Українська ідентичність, експлуатована в романі, іманентна народу, гетьманату та війську Петлюри. Вона побутує поза містом-раєм або функціонує в його межах як агресивна «іншість», що завойовує «Город». Зауважено, що українська ідентичність у романі існує як частина гри-фарсу, коли її учасники, з одного боку, одягають український військовий одяг (гетьманат Скоропадського), говорять українською мовою, вживаючи звертання, що

відсилають нас до козацького минулого (військо Петлюри), з другого, – роблять усе це, не відкидаючи російського контексту та імперського нарративу.

У четвертому розділі – **«Репрезентація антиколоніального та вторинного колоніального дискурсів в українській літературі»** проаналізовано тексти, що стали результатом «іншого», «не-російського» імперського досвіду (період належності українських земель до Речі Посполитої): полемічні твори І. Вишенського, козацькі літописи, «Історія Русовь».

У підрозділі 4.1. **«Полемічна література як форма антиколоніального спротиву імперській експансії»** розглянуто форми колоніальної експансії Речі Посполитої на українських землях та особливості інтелектуального спротиву цій колоніальній політиці. Річ Посполита через унію намагалася закріпити свою владу в Україні шляхом створення синтетичної релігії, що поєднувала елементи католицизму та православ'я, іманентно приховувала імперське бажання встановити контроль над завойованим народом за допомогою релігійних та культурних механізмів.

В Україні створення унії детермінувало формування української моделі антиколоніального опору. Цей період позначений виникненням українського внутрішнього конфлікту, що спершу прочитувався як «Україна – це частина Європи», «Інша Європа», а після колонізації українських земель Російською імперією перетвориться на біномний конфлікт і геополітичну антиномію «Україна – Європа чи Азія?». До унії український статус розцінювався як східноєвропейський (візантійського штибу), після її проголошення – як опозиційний до західноєвропейського (Україна – «інша» Європа) або як синтез східного й західного (Україна – межова європейська територія).

У полемічній прозі відбувся чіткий розподіл на дві опозиційні групи: так зване «передове крило» (Мартин Броневський), представники якого були схильні до сприйняття західноєвропейських впливів, і «традиціоналісти» (В. Суразький, І. Вишенський), які розуміли український простір як закриту територію, репрезентовану православною традицією. Традиціоналісти стали опосередкованими «винуватцями» поступового зближення Росії та України, поетапної української анексії та інкорпорування в імперське тіло. Цей процес «зближення» був інтенсифікований полемічними текстами, які опозиціонували католицизму й західноєвропейській культурі, протиставляючи їм православ'я.

І. Вишенський заклав основи української антиколоніальної стратегії, яка містить кілька евентуальних ознак: розуміння слова як єдиної зброї, орієнтування на майбутнє з відкиданням можливих змін у сучасному, вказування на богообраності власного народу, експлуатація маски пророка (атрибутами якого є страждання, самотність, самогубство, юродство тощо).

У підрозділі 4.2. **«Від атиколоніалізму до вторинного колоніалізму: дискурс українського бароко»** увага зосереджена на інтерпретації колоніальних тем і мотивів, репрезентованих у козацьких літописах.

Доба українського бароко пов'язана з відродженням культури, закладенням філософсько-психологічних підвалин нового світогляду, переосмисленням себе як нації, що характеризується особливою амбівалентністю: антиколоніальною спрямованістю (козацький визвольний рух супроти Польщі) та одночасним посиленням вторинної колонізації (перехід українських земель під владу Російської імперії). Визвольна боротьба посилює відчуття національної гідності, усвідомлення власної сили й значущості. Однак неоднозначність подій козацького руху, політичні «ігрища» спричинили виринання й закріплення ознак, що характеризують українську національну свідомість як колонізовану. Основні риси цього явища такі:

1. Міфологізація минулого. У добу бароко інтенсифікується процес міфологізації минулого, що емансипує авторів від проблем сучасності. Це вмотивовує відродження жанру літописання, який реалізував намір архівувати героїчне минуле, ставши компенсацією національного коду в теперішньому часі.

2. Потреба підкорятися владному центру. У російсько-українських імперсько-колоніальних відносинах підкорення базувалося не на силі однієї нації, що владарює над іншою, а на силі однієї людини – царя. Взорування на узурпацію влади одного формує у колонізованій свідомості захисний комплекс «доброго царя», коли імперське зло розуміється як іманентне і приписується діям не лише можновладця, а і його намісникам на периферії.

3. Формування «колоніальної хитрості». Компенсацією потреби підкорення стає колоніальна хитрість через загравання з імперським центром.

Усі ці ознаки найповніше експліковані в козацьких літописах, що демонструють трансформацію української національної свідомості, коли спроба реалізації бажання позбутися імперського впливу заміщується вторинною колонізацією як єдиноможливим варіантом національного порятунку.

У підрозділі 4.3. *«Історія Русовъ» як російська імперська версія історії колонізованого українського народу*» доведено, що попри антиколоніальну та національну спрямованість «Історія Русовъ» – це твір, у якому на імпліцитному рівні репрезентовано імперські дискурсивні практики та наративи.

Наголошено на тому, що хоча «Історія Русовъ» і стала потужним імпульсом для відродження української національної самосвідомості, вона обмежила рамки цього відродження, створивши основу для легітимізації замаскованого імперського дискурсу. Дисертантка визначає цей текст як дозволена імперську версію української колонізованої історії, «забавку» для української інтелігенції, яка, сконцентрувавши увагу на бажаному (утвердження української автономії), «закрила очі» на прихований російський великодержавний міф про «чужість» української незалежності.

Антиколоніальність у тексті закладена в оповідях про українську визвольну боротьбу проти поляків. Проте в описі історичних подій після

Переяславської ради антиколоніальний дискурс утрачає свою самодостатність, набуваючи ознак амбівалентності, а викривання дій імперського центру щодо колонізованого маскує імплементацію великоімперського дискурсу влади. Створюється ефект одночасного існування антиколоніальної та імперської парадигми: антиколоніальна репрезентована оповідями діячів українського політичного істеблішменту (Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Полуботка та ін.), імперська – дискурсом автора.

У дисертації наголошено, що особливої уваги заслуговують ті прийоми, які автор використовує для маскування російської імперської настанови: долучення російської імперської історії до українського контексту; активізація обопільного маркера єдиновір'я для імперії та колонії, що виправдовує експансію, вмотивовуючи її природність; замовчування або викривлення колоніальної історії; феномен біблійного «Азазеля» – тлумачення імперського загального зла як індивідуальної провини.

Українсько-російські стосунки потлумачені у творі як низка подій, у яких Росія найчастіше позитивно впливає на Україну, яка, не сприймаючи або відкидаючи цей «позитив», залишається в програші. Тому українські гетьмани, які відходять від Росії, марковані як зрадники й вороги. Загалом діяльність українських гетьманів в «Історії Русовъ» нагадує колаж потрібних авторській імперській свідомості фактів, що візуалізують мотив замовчування колонізаторської політики. Автор описує політичну «біганину» Юрія Хмельницького, не акцентуючи уваги на підписаних ним невігідних документах, що регулювали відносини Гетьманщини та Московії. Паралельно він применшує старання гетьмана І. Виговського, записуючи його до зрадників імперії. Не згадано, що І. Виговський підписав із Польщею Гадяцьку угоду, набагато вигіднішу Україні за Переяславський пакт, укладений Юрієм Хмельницьким. Гетьмана Д. Многогрішного зображено як прихильника Російської імперії.

У такий спосіб в «Історії Русовъ» ненав'язливо розставлено імперські акценти, які сукупно створюють ілюзію українського народу як іманентної частини російської історії. Так, втрату бібліотеки Ярослава Мудрого в пожежі подано як загальнослов'янську (російську) трагедію; українські пам'ятки розглядаються як спільні для української та російської культурної спадщини. З огляду на ці явища дисертантка визначає «Історію Русовъ» як особливий твір, що імплементує російську імперську доктрину, закріплюючи за Україною статус колонізованого суб'єкта.

Розділ п'ятий **«Стратегії «чоловічого реагування» на вияви колоніалізму»** містить аналіз текстів, що презентують антиколоніальні та постколоніальні стратегії чоловічого реагування на імперський дискурс.

У підрозділі 5.1. **«Феномен крутія у творчості І. Котляревського»** виявлено, що світогляд І. Котляревського був позначений комплексом двійництва: орієнтування на Російську імперію і прагнення національної ідентичності. Вибір героя-крутія / письменника-крутія уможлилював

гармонійне співіснування двох взаємозаперечних дискурсів – колоніального й антиколоніального. В «Енеїді» та «Москалеві-Чарівникові» автор формує чоловічі національні типи: Еней – героїчний засновник нації, який водночас характеризується інфантильною зверхністю через імпульсивну статево й гастрономічну могутність («Енеїда»), та Михайло – представник патріархального світу, якому притаманні раціональність і моральність («Москаль-чарівник»). Вибір героя, для якого властиве гіпертрофоване значення «низу», є вмотивованим явищем в умовах зародження нової української національної свідомості, адже «низ» символізує абсолютний кінець і абсолютний початок. Через силу Енеєвого / козацького / українського «низу», зреалізованого авторським словом / сміхом, відбувається відродження національних структур. Патріархальність Михайла вмотивована, оскільки українській світ уявлявся загалом як патріархальний.

Творчість І. Котляревського доцільно визначати як репрезентацію нативістичної моделі української ідентичності, експліковану в межах імперського простору. Саме вона стала своєрідною творчою візитівкою українця-письменника, архетипним і епістемологічно центральним щодо української культури явищем (семантика котляревщини оприявлена у соцреалістичному каноні, українському постмодернізмі й після-постмодерні тощо).

У підрозділі 5.2. *«Інверсивна модель стосунків між колонізованим та колонізатором у повісті «Художник» Т. Шевченка»* окреслено нове прочитання повісті в річищі ідей постколоніалізму і відповідно до теоретично означеної моделі українського колоніалізму.

Застосування постколоніальних практик дало можливість встановити, що в «Художнику» митець намагається звільнитися від колоніального «я» шляхом трансформації власної біографії, в якій імперське поставало вищим і рятівним (саме люди імперії подарували поету звільнення з кріпацтва), а колоніальне – нижчим і пригніченим (дитинство в Україні).

Інтерпретація повістей Т. Шевченка виявляє експлікованість у них автобіографічних елементів. Більшість дослідників схильні до зведення оповідача та художника до обопільного маркера – «українці». Об'єднання за національною належністю, як доводить дисертантка, є помилковим. Описуючи картини Штернберга на українську тематику, художник вживає конструкції «**ваша** родина», «**ваших** земляков», а мав би, якщо дотримуватися ідеї земляцтва оповідача й художника, – «**наша** родина», «**наших** земляков». Це уможливорює припущення про те, що Т. Шевченко створює образ оповідача / українця та образ художника / росіянина. Подібна теза ще не була теоретично обґрунтована у вітчизняному літературознавстві. Побіжно ця ідея оприявлена у дослідженнях Т. Гундорової, О. Бороня, Г. Грабовича та інших, де вона не набуває докладного аналізу та переконливої аргументації.

Дисертантка наголошує на тому, що у повісті використано моделювання оберненої індивідуальної історії, коли українське / колонізоване (оповідач)

дарує звільнення російському / імперському (художник-кріпак). Відбувається зсув закріпленої перспективи – українське починає усвідомлюватися як рятівне / вище, а російське як порятоване / нижче. Подібна трансформація дає підстави говорити про особливу антиколоніальну настанову, реалізовану у творчості Т. Шевченка.

У «Художнику» особистість автора розпадається на доросле (або чоловіче) – оповідач-українець та дитяче (або жіноче) «Я» – художник-росіянин. З розвитком дії модель підпорядкування у стосунках між оповідачем і художником закріплюється у різноманітних рольових схемах. Крім первинної «вчитель – учень», з'являються й інші, серед яких особливої уваги заслуговують: «господар – слуга» та «рятівник – порятований».

Отже, Т. Шевченко, «переформатовуючи» власну біографію, послідовно прагне подолати свою «колоніальну людину», розмежувавши українське «я» – справжнє / автентичне (наратор) та російське «я» – імітоване / набуте (художник).

У підрозділі 5.3. «*Раціональне пророцтво у творчості П. Куліша та І. Франка*» аналізується особлива стратегія месіаністичної / пророчої міфотворчості, оприявлена у творчості зазначених авторів.

В українській літературі пошевченківської доби творчість П. Куліша активізує потребу в переосмисленні минулого (української історії, текстів попередників). Відкидаючи стихійно-містичне пророцтво Т. Шевченка, письменник пропонує власний «раціональний» візіонеризм.

У контексті зазначеного раціонального пророцтва важливими є два полемічні тексти П. Куліша: «Зазивний лист до української інтелігенції» та епілог до видання російської версії історичного роману «Чорна рада», що презентують протилежні дискурси, які загалом формують один контрдискурс щодо Російської імперії. Об'єкти критики в цих текстах – українська інтелігенція і козацтво. Письменник конструює образ раціонального пророка, поєднавши Шевченківський і Гоголівський національні типи. Шевченківський тип пов'язаний з активізацією національної ідеї, яка в П. Куліша переростає у прихований нативізм і контракультурацію. Гоголівський – із комплексом талановитого малороса, роздвоєного між бажанням зберегти своє національне коріння і потребою самореалізації, неможливою без розриву з ним.

Ще один варіант раціонального пророцтва – поема «Мойсей» І. Франка. Вона позначена авторською потребою осмислити власний життєвий шлях, а також містить візіонерсько-пророчу утопію, у якій осмислюється у межах альянсного простору «єврейський народ – український народ» неоптимістична перспектива майбутнього України з огляду на її колонізований статус. Пророцтво Мойсея / І. Франка декодує опозицію слова й справи: народ, що не володіє власною мовою, – не спроможний використати мову як зброю. Зрозумівши це, Мойсей пророкує євреям перехід від слова до справи в образі Єгошуа, який і підніме повстання. Однак жоден із варіантів не забезпечує щастя народу, призначення якого – страждати. Це спонукає маркувати

пророцтво І. Франка як неоптимістичне: письменник доводить, що народ, вихований у рабстві, навіть досягнувши обіцяної Богом землі / отримавши державність, не зможе реалізувати власної національної сутності.

У підрозділі 5.4. *«Українська література й радянський колоніалізм»* визначаються різновекторні за своєю внутрішньою настановою антиколоніальні спроби протистояння радянсько-тоталітарній системі.

У пункті 5.4.1. *«Від крутійства до пророцтва»* актуалізовано наступні стратегії чоловічого реагування на імперський вплив:

- стратегія раціональної «мінливості»: «корисна мінливість» В. Винниченка – це поєднання логічно виваженої зміни політичних орієнтирів, метою яких була оптимізація колонізованого становища України (подеколи й приховане бажання позбутися цього статусу); поєднання культивованої власної особистісної винятковості зі спробою перебирання на себе ролі пророка, якого не сприймає рідний народ (звідси закріплена за письменником у сучасному літературознавстві іпостась «пророка не своєї Вітчизни»);

На початку політичної кар'єри В. Винниченко вірить у можливість досягнення своєї мети – незалежності України та соціальних перетворень у ній через співпрацю з російською інтелігенцією, а пізніше з російсько-більшовицьким урядом.

Пізніше В. Винниченко вбачав у діях радянського уряду продовження царської / імперської політики щодо України (ставив знак рівності між шовіністом-Горьким і шовіністом-Валуєвим), плекаючи надії на можливість допомогти Україні через опосередковане звернення до радянського керівництва, яким намагався маніпулювати (роман «Слово за тобою, Сталіне»). А далі він вдається до прямих звинувачень, відкидає будь-які можливості компромісу. Порівнюючи імперіалізм царський і більшовицький, письменник визнає за царатом деспотизм, а дії більшовиків понижує до рівня злодійства.

- стратегія міфотворчості, коли автор обирає місію бути «пророком своєї землі»: М. Хвильовий (пророцтво як перформанс – «театральне самогубство») та В. Стус (герметичне пророцтво – відсторонене сходження на власну національну Голгофу).

М. Хвильовий увійшов в українську літературу як автор памфлетів, у яких задекларовано нові поняття, зокрема, «романтика вітаїзму», «азіатський ренесанс», що вказували на спробу створення автором мистецько-ідеологічної концепції, своєрідного пророцтва. Утопізм його поглядів зумовлений спробою поєднання української націотворчості з російсько-імперським варіантом комунізму, запровадженого на території Радянського Союзу. Проблема ж полягала у тому, що таке поєднання націоналізму й комунізму здійснювалося в межах їх антагоністичних варіантів – український націоналізм був орієнтований на незалежність України, а російсько-радянський комунізм керувався імперськими амбіціями.

Пророцтво В. Стуса – це осмислення власного шляху, а також розуміння України в собі й навколо себе. У схемі «Україна – Я – Бог» митцеві належить

ключове місце. В. Стус створює пророцтво, послідовно асоціюючи себе з українським «я» та Божим «я». Однак модерністське пророцтво митця не націлене на спонукальну мету (ідея будительства), воно герметичне й самодостатнє. Як пророк, він уперше в історії української літератури спромігся позбутися ідеї «потрібності», коли пророче слово усвідомлювалося як таке, що обов'язково має бути почутим / зреалізованим.

У пункті 5.4.2. «Від пророка до блазня» проаналізовано стратегію блазнювання, де автор вдягає маску «блазня»: блазнювання як захист та саморуйнування.

Послуговуючись цією стратегією, П. Тичина долає багаторівневий шлях від національного пророка, що випадає за межі імперського дискурсу, до офіційно дозволеного колоніального блазня. Амбіційність, відчуття й бажання змін, оптимізм наповнюють пророцтво П. Тичини, що реалізується у рамках поетики кларнетизму. Реальність каталізує формування іншого варіанту пророцтва – трагічного, зумовленого усвідомленням власного месіанства в умовах дійсності, що унеможлиблює саморозгортання авторсько-пророчого «я». Надалі з пророка поет перетворюється на блазня, завдання якого – стати рупором колоніально-тоталітарних ідей. П. Тичина відокремлюється від народу, створюючи мистецтво панівної «еліти», але до неї так і не долучається. Самотній поет переживає страх перед можливістю фізичного знищення, поступово руйнуючи своє духовне «я».

У пункті 5.4.3. «Від ерзац-культури до національного кітчю: симптоматика «блазнювання» зазначено, що близькою до стратегії блазнювання є модель презентації українського крізь призму «несерйозного»: національне як сексуальне (О. Ільченко і його невмирущий козак Мамай), як архетипно-екзотичне (О. Гончар і його образ історичної екзотики – Собор).

Іронічна трансформація імперського та колоніально-національного в романі О. Ільченка відбувається на рівні дегероїзації національної «ікони» (козака Мамаю) та «людини імперії» (царя), топоніміці (імперського топосу Москви), сюжету та авторської ідеї (колаж імперської ідеології та бажання національного вивільнення). Роман про козака Мамаю має амбівалентну природу: повертає в українську літературу героя-крутія (козака-характерника, блазня), що мало стимулювати відродження національного в прихованих формах гри-маскування; є спробою створення моделі колоніального, що базувалася б на гармонізації національного та імперського.

У романі О. Гончара «Собор» відбулося поєднання елементів ідеологічної ерзац-культури (соцреалізм як специфічний художньо-стильовий імітат-дискурс) та національного кітчю (національне мислиться як екзотичне, історичне, актуальне завдяки наповненню ідеологічними штампами), що формує простір модифікованого соцреалістичного кітчю. Національне розуміється як фольклорне, отже, позначене масовою свідомістю. Так, соцреалістичний кітч доповнюється антиколоніальним кітчем, якому притаманні такі іманентні риси: історичність (національна історія сприймається

як далека екзотика й «підганяється» під ідеологічну доктрину); індивідуалізація героя за допомогою імітації його національного обличчя (національне й у цьому контексті мислиться як історичне / «те, що було», звідси – засилля «історичних» героїв, сюжетів); поєднання розважального і серйозного («хімеризація»), що формує простір доступного.

У підрозділі 5.5. **«Концепт «маскарадності» в українській антиколоніальній критиці»** акцентовано на особливостях дискурсу «маскарадної критики» Ю. Шевельова в аспекті наявності у ній колоніальних, антиколоніальних і постколоніальних наративів і стратегій.

Маскарадність, використовувана письменниками чи загалом інтелектуалами шляхом обирання для себе різних соціально-мистецьких ролей-масок, забезпечувала захист у політично заангажованому суспільстві (наприклад, за умов авторитарної, монархічної, тоталітарної форми правління), допомагала критикові подолати комплекс колоніального, що відбувалося через самоаналіз, самоіронію та протиставлення на внутрішньому рівні: «я – колоніально / тоталітарно залежний» або «я – вимушений» та «я – вільний» або «я – справжній»; на зовнішньому рівні: «я» – «колонізатор».

Дисертантка вважає, що маскарадність у критичних студіях Ю. Шевельова реалізується передусім через «маску-тінь» (Гр. Шевчук), «маску-двійник» (Ю. Шерех) і «маску блазня» (реінкарнований Ю. Шерех із «Третьої сторожі»). Обирання маски відбувається на рівні самостійного рішення або з огляду на певну потребу. У літературно-критичних працях Ю. Шевельова репрезентовані обидві позиції. Маска-псевдо – Гр. Шевчук – була використана через потребу фіксації авторства у підручнику з української мови, створеного іншими авторами (Шевчук, Бойків).

Наступні маски Ю. Шевельова-критика стали своєрідними етапами на шляху психологічного подолання у собі радянськості як специфічної моделі мислення, особливої ідеологічної настанови. Першою з них була маска Ю. Шереха, оприявлена в 1964 р. у збірці «Не для дітей» у передмові «Юрій Шерех (1941–1956) (Матеріали до автобіографії)». У ній закладено опозиційність між світоглядними орієнтирами Ю. Шевельова та ідеологічними настановами радянською системою, яка сприймалася як імітат-дискурс. Дисертантка доводить, що, по суті, ця маска є антиколоніальною, утілюючи в собі риси українського романтичного колоніального дискурсу. Аналізуючи себе через маску Ю. Шереха, автор виробляє критичне ставлення до проблем українського національного дискурсу.

У підрозділі 5.6. **«Постколоніальний дискурс»** розглянуто український постколоніалізм як особливу світоглядно-мистецьку практику, що поєднала у собі власне постколоніальний дискурс із виявами постмодерної культури. Такий тип постколоніалізму орієнтований на деконструкцію колоніального минулого шляхом деміфологізації низки стереотипів, послуговуючись такими засобами і художніми стратегіями, як іронія та самоіронія, гротеск, театралізованість, стьоб, пастишизація тощо.

У пункті 5.6.1. «Колоніалізм як інфекція: пророча візія С. Процюка» вказано, що роман «Інфекція» С. Процюка близький до пророчого тексту, що окреслює різні рівні свідомості покоління 1990-х і маркує мотив пророкування / наближення апокаліптичного часу. Трагізм цього покоління підсилюється вкрапленням у текст мрій героїв, які, на перший погляд, видаються фантазіями, що, враховуючи маргінальність людини межового часу, ніколи не мали б вираження. Але саме ці фантазії збуваються, не приносячи полегшення, а навпаки, ще більше підсилюючи відчуття приреченості. Так, вимріяна родина, що мала стати модифікованим світом дитинства для Іванки, заляканої батьком, параноїдально зацикленим на переслідуванні себе як націоналіста в тоталітарному суспільстві, перетворюється на стан гіпертрофованої самотності, виходом із якої стає релігійність; пізнє кохання Сави, що мало бути оазою серед тривіальних сімейних буднів і психологічних проблем, викликаних неможливістю реалізувати національні візії, закінчується емоційною порожнечою; матеріальний статок, якого бажалося художнику Кирилу, вбиває його талант; бажана перемога провінціала Остапа над столичним мегаполісом завершується для нього втратою душі, яку запродано дияволу збайдужіння не заради одвічної фаустівської потреби пізнання світу, а заради долучення до цінностей імперського та неоімперського просторів. Герої роману, уражені інфекцією національної меншовартості, позначені рисами інфантилізму і маргінальності.

У пункті 5.6.2. «Блазень у пошуках ідентичності» акцентовано увагу, що власний шлях пошуку національної ідентичності Ю. Андрухович починає романом «Рекреації», у якому через серію масок простежується перехід героїв від радянської до української (незалежної) доби. Письменник розуміє гротесковість і кітчевість цього переходу, коли нав'язана традиція «совкової» особистості заміщується «відродженою» / віднайденою традицією, у якій прагнуть співіснувати два види минулого: доколоніальний (козацький, бароковий) та колоніальний (радянський). У «Московіаді» Ю. Андрухович вдається до виокремлення власного національного «я» шляхом десакралізації імперського дискурсу, коли імперський «верх» перетворюється на демонічний «низ». «Розчаклування» імперії у романі відбувається на рівні чіткого протиставлення Росія – реальна Азія та Україна – уявна Європа. Наступним витком авторської ідентифікації стає роман «Перверзія», у якому московіадні «сни про Європу» перетворюються на реальність. Герой, подолавши в собі роздвоєння, відкинувши потребу у відродженні з дозволу й за імперськими схемами («Рекреації»), десакралізувавши імперію й убивши в собі радянського блазня («Московіада»), будує українську ідентичність як європейську.

У пункті 5.6.3. «Нативізм і контракультурація як наслідки травмованої свідомості» вказано, що представники Житомирської прозової школи у власній творчості активізують нативізм та контракультурацію, тим самим опозиціонуючи постмодерним практикам в українській культурі.

Житомирська прозова школа – це угруповання творчих індивідуальностей, орієнтованих на світогляд, у якому націленість на сприймання власної нації як виняткової та спротив будь-яким впливам. У межах Житомирської школи твориться міф про самодостатність українського народу, що супроводжується відкиданням зайвих елементів: радянського минулого, російського чи європейського майбутнього / сьогодення. Мистецтво стає простором формування національної міфологеми, у якій нація існує як «річ-у-собі», а митець є її пророком або й самим Богом.

Нативізм характеризується відродженням автентичної культури та протиставленням її культурі-агресору. Творчість В. Шевчука демонструє підсвідомий рівень нативізму, коли заглиблення в давні виміри української літератури стає екзистенційним простором опору імперській культурі (соцреалізму) та породженому колоніальним впливом українському варіанту захисту (народництву). Для письменника таким «аборигенним» простором постає доба бароко.

Творчості В. Даниленка притаманне поєднання нативізму з контракультурацією, яка реалізується не тільки і не стільки на зовнішньому рівні, скільки на внутрішньому. Письменник опозиційний і до «чужого» (радянського, російського, європейського), і до свого «іншого» («Станіславський феномен»), що може розглядатися як прагнення будь-що зберегти етнокультурний національний первень української ідентичності, який протягом значного часу перебував під впливом ідеологічно-імперського тиску. Стратегії авторського художнього мислення позначені особливим ізоляціонізмом, який має колоніальну природу і пов'язаний із прагненням консолідувати національну ідентичність як самобутній культурно-історичний феномен.

Контракультураційністю позначена також і творчість Є. Пашковського. У романі-есеї «Щоденний жезл» він творить текст, який відбиває множинність світу, що не має ні початку, ні кінця. Контракультурація текстів письменника базується на створенні апокаліптичного пророцтва, не так дотичного до біблійної версії (християнський Апокаліпсис побудований на ідеї майбутніх катаклізмів, а для автора «Щоденного жезла» Україна вже живе у вимірі апокаліптичного безчасся), як за своєю стилістикою і риторикою близького до текстів І. Вишенського: прозаїк вдається до створення пророцтва-викриття засобом слова-жезла, у якому шляхом «згущення» мови (накопичення суб'єктивно-словесного масиву) конструюється наратив проти «іншого» (найчастіше цим «іншим» є західний світ – цивілізаційний і антихристиянський).

У пункті 5.6.4. «Ревізія «совка»: гротеск, абсурд, театральність, міфологізація» зазначено, що представники андеграунду (В. Діброва, Л. Подерв'янський, Б. Жолдак) через використання гротеску й абсурду вибудовують у власних текстах посттоталітарну дійсність, об'єктом переосмислення у якій стають міфи та культурні моделі, нав'язані українському

мистецтву в колоніальні часи. Комічне як деконструктивне постає основним засобом ревізювання колоніальної та тоталітарної ідеологій.

Творчість С. Жадана репрезентує бунт проти «іншого», однак цей «інший» мислимий не так у рамках українського національного контексту незалежної держави, як наперекір йому. З огляду на це «стьоб» над імперськими символами, найчастіше радянсько-комуністичними, має амбівалентний характер. Роман «Депеш Мод» чітко опозиціонує минуле та сучасне як простір алкоголю, наркотиків, сексу, до чого приречені персонажі твору через зруйнування колишньої системи цінностей. На творення нової для українця перспективи персонажі С. Жадана не спроможні. Поколінню 90-х (і наступним) він пропонує ностальгійне занурення у радянський досвід, а провину за маргіналізацію перекладає на руйнування стабільної системи Радянського Союзу.

Шостий розділ **«Жіночі наративи в дискурсі колоніалізму й постколоніалізму»** репрезентує притаманні українському модернізму та постмодернізму тексти, в яких письменниці обирають для себе різні маски-іпостасі («архетипна українка», «жінка-пророк», «сексуальна жінка»), моделюючи особливу динаміку антиколоніальності та постколоніальності.

У підрозділі 6.1. **«Антиколоніалізм у драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки»** доведено, що у творі розвінчується міф про можливість реалізації українців як нації у колоніальній залежності. Носієм цього міфу постає Степан. Трагедія Оксани (жіночий протагоніст драми) в тому, що вона – заручниця нав'язаної їй ролі боярині, яка кодує в собі національну та статеву дискримінацію. Ставши бояриною, Оксана втрачає право на ідентифікацію як українки й можливість бути незалежною у чоловічому світі, який її оточує.

Крім того, у поемі «Бояриня» Леся Українка актуалізує особливий тип жіночого пророцтва, якому притаманний мотив смерті (заміщення пасивної української патріархальності жіночою смертю-спротивом). Оксана розуміє, що ні розсудливість Степана з його позицією покори, ні войовничість брата Івана не дадуть очікуваних результатів. Героїня потрапляє під тиск імперсько-чоловічого та водночас патріархально-чоловічого світу, а також у ситуацію вибору між роллю відданої дружини і неможливістю реалізації національного «я» та жінки, яка ладна відстоювати право на національну незалежність, а отже, втратити гармонію у родині, притаманну патріархальному світу. Обидві позиції передбачають жертвність від Оксани. Єдиним виходом із ситуації стає смерть / мовчання як містичний мотив бажаної свободи. Екзистенційний вибір смерті притаманний не лише головній героїні драматичної поеми «Бояриня». Смерть через самогубство обирає Антей (драма «Оргія»), не бажаючи, щоб його хист служив імперській системі. Кассандра з однойменної драми Лесі Українки так само обирає смерть через мовчання, не маючи змоги врятувати Батьківщину.

Модерністська драма Лесі Українки містить не тільки антиколоніальні інтенції, а й реалізує її шлях до самої себе. Відбувається внутрішня еволюція

від нав'язаної патріархальним світом «української жіночої архетипності» («Українка») до модерного жіночого самоусвідомлення в колоніальному просторі (Лариса Косач). Така видозміна оприявлена в стратегії героїні-пророчиці і мовчальниці, екзистенційним вибором якої стає смерть.

У підрозділі 6.2. *«Реінкарнація української жіночості у творчості О. Теліги»* вказано, що О. Теліга – одна з небагатьох письменниць, яка спромоглася врівноважити у поезії жіноче письмо з національним пафосом і антиколоніальним спротивом, які найчастіше були винятково чоловічою прерогативою. Відкинувши роль жінки-андрогіна, яка нав'язувалася українській письменниці (чоловічі псевдоніми, імітація чоловічого стилю), вона замінила «андрогінний маскарад» образами ліричних героїнь, у розгортанні яких національний пафос, антиколоніальний бунт поєднуються з наскрізною жіночістю (жіночий пафос, жіночий бунт, жіночий героїзм).

Образ чоловіка-лицаря поетка формує на чіткому протиставленні між чоловічим типом минулого й сучасного. Приклад героїзму для неї – представники козаччини, які вміли боротися за Батьківщину й із честю вмирати за неї. У статті «Сила через радість», у якій вплив теоретичних розмірковувань Д. Донцова про націоналізм помітний найбільше, йдеться про те, що в сучасному для О. Теліги часі лицаря все частіше замінює тип «культурно-розважливого комбінатора».

В українській літературі О. Теліга вбачала три варіанти жіночої маски: жінка-рабиня, жінка-вамп, жінка-товариш. Жоден із них не задовольняє письменницю, адже образи жінки-рабині й жінки-вамп не передбачають поваги до самої жінки, а жінка-товариш не має чоловічої любові. Такі жіночі типи О. Теліга віднаходить у творах М. Гоголя, В. Винниченка, У. Самчука та ін.

Тип жінки, який О. Теліга залучає до української літератури, гармонійно поєднує у собі шал коханки, мотив материнства, спроможність у хвилини небезпеки стати поруч зі своїм чоловіком на захист власної родини й нації.

Розуміння жіночої суті письменницею закумуляовано в її поетичному доробку. У поезіях О. Теліги розуміння Батьківщини, любов до неї нерозривно поєднані з любов'ю й відданістю. Тому любов до України, фігуруючи в контексті кохання до чоловіка, отримує еротично-сексуальну інтонацію. У творчості О. Теліги жінка не опозиціонує до чоловічого світу й не створює простір «іншого», підкореного, що поглинає і її саму, й чоловіка як «іншого», але заходить у чоловічий світ, пропонуючи партнерство («роль «коханки-побратима»).

Колаж антиколоніального, національного та внутрішньо-жіночого розуміння цих процесів дозволяють номінувати стратегію репрезентації О. Теліги як сексуальної, коли жінка пропонує колонізованому чоловічому світу партнерство, ламає стереотип розуміння жіночого, коли сексуальне отримує позитивний аксіологічний вимір (продовження роду / нації у межах сильних кодів чоловічого й жіночого).

У підрозділі 6.3. «*Активізація жіночого і чоловічого національних генотипів у романі «Маруся Чурай» Л. Костенко*» проаналізовано образи героїв історичного роману у віршах «Маруся Чурай» із урахуванням новітніх підходів постколоніальної та феміністичної критики.

У романі у віршах «Маруся Чурай» Ліна Костенко активізувала й осмислила чоловічий та жіночий національні українські типи. Це допомогло спроектувати українську історію на гендерний вимір. Жіночий генетичний тип у романі сконструйовано на основі образу Марусі Чурай, реальність якої в українській історії до сьогодні залишається ні спростованою, ні доведеною. Дисертантка бере до уваги дискусію, яку започаткувала О. Забужко у праці «*Notre Dame d'Ukraine...*» стосовно інтерпретації образу Марусі Чурай, полемізуючи з поданими у дослідженні векторами осмислення цього образу.

Дослідниця наголошує на тому, що чоловічий національний тип формується у романі Ліни Костенко як особливий тип двійництва. В образі Гриця зображено ключові «маскулінні» протилежності – мужність і зрадництво. Протилежністю Грицеві є Іван Іскра, не позначений українським національним чоловічим кодом двійництва. Почуття до Іскри не мають сексуального характеру, тому позбавлені двозначності. Іванова «безстатевість» компенсується його гендерною роллю – він побратим. Призначення Іскри – рятувати рідну землю і Марусю як носія національного коду, що виключає сексуально-любвний дискурс, у якому можлива зрада через неконтрольовані бажання різних сексуальних партнерів. Іван – не люблений Марусею чоловік, людина однієї з нею крові. Дисертантка доводить те, що у романі Ліни Костенко чоловічий тип розкривається у площині жіночого простору як домінантного.

У тексті пропонується два варіанти жіночого: жінка, до якої чоловік відчуває фізичне/сексуальне бажання (Галя), і жінка, яка маркується у чоловічому світі як об'єкт духовності (Маруся). Перший варіант жіночого єства активізується мовленням другого. Саме Маруся розділяє себе як жінку для душі/пісні й Галю як жінку для тіла/репродуктивної функції. Власну жіночість Маруся розуміє в контексті батьківського коду, що визначає її мужність, яка дорівнює чоловічій. Для батька сила асоціювалася з реальною боротьбою зі зброєю в руках, для неї метафізично словом / піснею. Маруся не бореться словом, але стає моральною підтримкою чоловіку-героєві. Ініціація слова як оберега національної історії відбувається для неї після загибелі батька.

У «Марусі Чурай» Л. Костенко спрямована не так на бунт супроти імперського, як на намагання зберегти національне через міфологізацію української історії на рівні жіночого «я». Роман у віршах Ліни Костенко зорієнтований на подолання двох загрозливих тенденцій, що існували в радянській системі: духовної відстороненості від світу й втрати національного. У романі українське міфологізується не як абстрактно-знеособлене, а як індивідуальне «я», індивідуалізоване не тільки в особистісному контексті, а й у гендерному. Маруся Чурай – жінка-мисткиня – є носієм національного світу

(українська національна душа, що реалізується через пісню), та жінка з її бажаннями любові, материнства.

Творчість Ліни Костенко, її вибір як мисткині (відмова друкувати власні тексти) презентують стратегію пророцтва як смерті-мовчання.

У підрозділі 6.4. *«Постколоніальна міфологізація української нації у творчості М. Матіос»* в річищі колоніальної проблематики аналізовано роман «Нація» М. Матіос.

Етноцентризм у ньому детермінований специфічною художньою мовою, народними традиціями та історичною пам'яттю на західноукраїнських землях. Мова М. Матіос – це поєднання сучасної української мови з розгалуженою системою діалектизмів (на рівні лексики та синтаксису). Однією з ознак нації, за етноцентристською доктриною, є тяглість традицій. Через звичаї, вірування, міфи й легенди передаються особливості мислення певного етносу, що й визначає його буття. Стихія традиційно-етнічного репрезентована в третій частині роману «Нація» («Одкровення»). Модерністська версія генези української нації задекларована через ідею національної незалежності, що вказує на сформованість української політично-національної свідомості. Творення української національної міфологеми для М. Матіос неможливе без протиставлення / боротьби з російсько-імперською міфологією, відповідно до якої *українське* сприймається як маргінальне, периферійне, а російське – як домінантне, центральне. Ця боротьба у творі експлікується в історіях пригадування про «криївку», описі життя повстанців.

Розуміючи актуальність збереження автентичного українського первня, письменниця обирає голос архетипної матері як ключовий у своєму художньому наративі. Такий «голос» усвідомлює власне «я» на рівні *національного* («вона – українка» – формула репрезентації самої авторки та всіх її героїнь), на рівні реалізації *сексуального* («вона – пристрасна любка для чоловіка»: секс із чоловіком дарує голос Солодкій Дарусі), на рівні *мотиву материнства* («вона – мати дітей-українців – героїня з «Вставайте, мамко»), на рівні *сакрального жіночого* («вона – жінка, яка має «інше» знання» – стара гуцулка з «Одкровення», Фросина з «Дванадцяти службів»). Усе це дає підстави говорити про виразну міфопоетичну інтенцію, експліковану у романі «Нація». Водночас ця інтенція постає формою постколоніального розриву з імперським ядром і епістемологічною деконструкцією імперських стереотипів і наративів.

Марія Матіос у просторі постмодерної деконструкції, що пропонують чоловічі тексти постколоніального часу, обирає роль архіваторки історії, автентичного українського світу. Її стратегія реагування – це жіноча модифікація патріархальної ідеї «берегині роду», яка активізує «голос» архетипної матері, котра розуміє себе одночасно як українка, сексуальна партнерка, власне матір.

У підрозділі 6.5. *«Конструювання національного героя у романі «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко»* вказано, що в

аналізованому творі акцентовано на проблемі родової пам'яті української інтелігенції. Перебування під пресом колоніальних структур закріпило в національній свідомості дві тенденції, що передаються з покоління в покоління: відчуття патологічної самотності, яка межує з приреченістю на безвихідь, і патологічного мазохізму, що є компонентом «збоченого» національного нарцисизму.

Носіями ураженої національної свідомості в романі є представники української еліти – жінка-поетка й чоловік-художник. Героїня стверджує, що для української жінки існує два взаємопов'язані варіанти звільнення від колоніального – знайти чоловіка-героя і народити від нього героя-сина, позбавленого пам'яті про рабську історію українського народу. У романі реактуалізована проблема нерозуміння і відкинутості (маргінальності) жінки в постколоніальному суспільстві. Пострадянський чоловік чинить стосовно неї відповідно до імперсько-патріархальних правил. Героїня констатує, що чоловік бажав лише тіла, але ніколи не читав і не розумів її поезії. Поетичні тексти були для героїні засобом виживання / самоствердження / володарювання. З огляду на окреслену проблему героїня роману ховається за маскою «фалічної» жінки – лотри, яка імітує чоловічу поведінку.

Героїні Забужко не мають *власного простору*: в них є втрачене тоталітарне дитинство з фемінізованим батьком, маргіналізована юність, коли перше кохання закінчується психологічною травмою, «неприкаяна» зрілість, де жінка штовхає себе на одвічний пошук «іншого» чоловіка, який подарує їй «іншого» сина. Дисертантка наголошує на тому, що аналізований роман розкриває складну амальгаму політичних, психологічних і соціокультурних проблем, оприявнених в образі «травмованого» пострадянського чоловіка й психічно деформованої жінки-лотри, яка в епоху постмодерну прагне здійснити остаточну деконструкцію колоніальної патріархальності, водночас постаючи розщепленим суб'єктом, який свого часу зазнав негативного впливу з боку радянських «структур влади».

ВИСНОВКИ

У **Висновках** синтезовано й концептуально узагальнено результати дисертаційного дослідження, здійсненого на основі постколоніального прочитання української літератури з метою окреслення її стосунків із дискурсом колоніалізму.

Аналіз колоніального, неокolonіального, антиколоніального та постколоніального художніх дискурсів у культурному просторі дав підстави для таких висновків:

- російський колоніалізм постає особливою дискурсивною практикою, спрямованою на анексування колонізованих суб'єктів і тотальне пригнічення «Іншого», який потрапляє під насильницьку імперську експансію. Російська імперська політика оприявнює себе у текстуальному вимірі (як чинник імперського літературного дискурсу) лише у XVII столітті і за

інтенсифікованого сприяння українського культурно-літературного істеблішменту, який доклався до культурного ушляхетнення російської імперської дійсності (шляхом розбудови просвітницьких осередків у Російській імперії, інтелектуалізації релігійного конрадискурсу тощо). Остаточо він кристалізується у ХІХ столітті, яке, крім того, позначене започаткуванням особливої кодифікації образу України в російському тексті: українське розумілося і транслювалося у просторі літератури як екзотичне (література мандрів, твори М. Гоголя), як вороже «інше» («Тамань» М. Лермонтова). У будь-якому разі український простір у лоні російської імперії був маркований як «чужий», а отже, небезпечний, який може містити у собі потенційну приховану загрозу. З огляду на це історична динаміка стосунків між Російською імперією та українським колонізованим суб'єктом, зокрема, репрезентована в літературних образах і текстах, постає як історія боротьби і неприйняття;

- до особливостей впровадження російського колоніалізму належать такі процеси і явища: маргіналізація національних структур шляхом привласнення імперією культурних здобутків колонізованого; намагання асимілювати українську ідентичність у російську, що провадилося за допомогою русифікації, перешкоджання розвитку української культури, витіснення української мови; формування та закріплення комплексу неповноцінності – «малоросійства» за допомогою стратегії «посестринства». Ці процеси були легітимізовані й особливо інтенсифіковані у результаті закріплення й популяризації образу імперської експансії у російських художніх практиках (тексти представників романтизму, зокрема «Полтава» О. Пушкіна). Російський колоніалізм був «міфологізований» і маркований у дискурсі передусім російської літератури як спосіб імплементації вищої форми культури на інкорпорованих / колонізованих територіях;
- основоположною для української антиколоніальної моделі стала романтична концепція національного, спрямована на міфологізацію минулого, оптимізацію майбутнього й відкидання сучасного. У цьому явищі доцільно розглядати закріплену в українській свідомості орієнтацію на програш, за яким цінність боротьби мотивується не нагальною потребою сьогодення, а ідеєю майбутнього, концепцією «золотого віку». Первні української художньої антиколоніальної стратегії романтичного штибу зароджуються в полемічній літературі, а найповніше – у полемічних текстах І. Вишенського, що репрезентують розуміння слова як зброї, ідею богообраності українського народу, модель автора-пророка, атрибутами якого є страждання та самотність. У російському літературному імперському дискурсі було реактуалізовано власний контрадискурс, вагомою частиною якого стала українська тематика (К. Рилєєв, О. Толстой та ін.). В історії літератури зафіксовані імперські тексти, позначені особливою колоніальною амбівалентністю: поєднання колоніальної та антиколоніальної / національної стратегій (наприклад, «Історія Русовь»);

- український постколоніалізм як специфічна художня практика, реалізована упродовж останніх двох десятиліть, – це симбіоз постколоніального дискурсу з постмодерними культурними настановами та стратегіями. Український постмодерний постколоніалізм орієнтований на деконструкцію колоніального минулого шляхом деміфологізації історичних і національних стереотипів, а також ревізювання текстів, постатей і подій минулого, які позначені різновекторними формами імперського впливу. В окресленому явищі репрезентовані такі постколоніальні деконструктивістські засоби, як іронія та самоіронія, гротеск, театралізованість, «стьоб» тощо;
- неможливість реалізації національного «я» в особливий спосіб результувала формуванням варіантів маскулінної та фемінної тожсамості. Українські художні тексти презентують такі іманентно чоловічі стратегії спротиву імперській експансії: стратегія роздвоєння, в якій автор обирає маску «крутія» (крутіство як розірваність між національним і імперським (І. Котляревський), крутіство як корисна / раціональна «мінливість» (П. Куліш, В. Винниченко); стратегія міфотворчості, за якою автор вдягає на себе маску «пророка» (містичне та раціональне пророцтво Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка); пророцтво як епатаж (М. Хвильовий); герметичне пророцтво (В. Стус); апокаліптичне пророцтво (С. Процюк, Є. Пашковський); стратегія блазнювання (блазнювання як самозахист (П. Тичина); блазнювання як анти / постколоніальна деконструкція («Бу-Ба-Бу», Київська школа); блазнювання як міфологізація імперського (С. Жадан). Близькою до стратегії блазнювання є модель презентації українського національного крізь призму «несерйозного»: національне як сексуальне (козак Мамай О. Ільченка), як архетипно-екзотичне («Собор» О. Гончара);
- жінки-авторки також обираються для себе різні антиколоніальні стратегії та іпостасі: «архетипна українка», «жінка-пророк», «сексуальна мати». Письменниці заміщують пасивну українську патріархальність, формуючи жіноче пророцтво, для якого основоположним є концепт смерті-мовчання (тексти Лесі Українки, Ліни Костенко), позиціонуючи потребу чоловічо-жіночого партнерства (образ коханки-побратима в поезії Олени Теліги, побратим-чорнокнижник у романі «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко), уводячи в текст образи жінки-лотри, яка говорить «як чоловік» та «супроти чоловіка» (аналіз жіночого «я» у різних обставинах: під час сексу, материнства (найчастіше бажаного), презентації себе як українки у межах національної та імперської патріархальності), архетипної матері, яка є носієм національно-сакрального (тексти М. Матіос).

З огляду на пропоновану в дисертації трансісторичну постколоніальну реконструкцію та гносеологічну ревізію української та почасти російської (імперської) літератури можна підсумувати, що представлена концепція є особливою постколоніальною інтерпретаційною практикою, якої потребує дискурс сучасної історії української літератури. Водночас попри розпочату

реінтерпретацію ключових явищ, текстів і постатей української літератури й загалом культури у сучасному літературознавстві досі не подолані принцип «змін без змін», одновекторні настанови в оцінках стосовно важливих культурних і передусім текстуальних артефактів минулого. Саме тому постколоніальні літературознавчі студії залишаються актуальним і перспективним напрямом новітньої філологічної науки, уможливлючи усвідомлення розвитку української літератури на концептуальному й системному рівні, по-новому інтерпретуючи низку ключових творів, подій і явищ української культури. Пропонований напрям літературознавчих досліджень вкладається в річищі проблематики, актуальної для зарубіжного літературознавства, де постколоніальні студії стали ключовим доменом гуманітарного знання наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія / Олена Юрчук. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 224 с. (Рецензія: Чернюк С. У тіні імперії / Сніжана Чернюк. – Слово і час. – 2013. – № 5. – С. 118 – 119).

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Юрчук О. Інверсивна модель стосунків між колонізованим та імперським у повісті «Художник» Т. Шевченка / Олена Юрчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 21. – С. 190 – 199.

3. Юрчук О. Житомирська прозова школа: нативізм (В. Шевчук) і контракультурація (В. Даниленко) / Олена Юрчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 20. – С. 218 – 232.

4. Юрчук О. Маскарадна літературна критика як український варіант антиколоніальної критик (на прикладі діяльності Ю. Шевельова) / Олена Юрчук // Слово і час. – 2010. – № 12. – С. 12 – 18.

5. Юрчук О. Творчість О. Теліги: реінкарнація української жіночості в умовах потреби боротьби за українську націю / О. Юрчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2010. – випуск 53. – С. 209 – 212.

6. Юрчук О. Містичний тип пророка: Т. Шевченко / О. Юрчук // Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. – Київ, 2011. – Випуск чотирнадцятий. – С. 91 – 100.

7. Юрчук О. Антиколоніалізм у творчості Лесі Українки (за драматичною поемою «Бояриня») / О. Юрчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2011. – випуск 55. – С. 163 – 166.

8. Юрчук О. «Історія Русовъ» як російська імперська версія історії українського народу / Олена Юрчук // Слово і час. – 2011. – № 11. – С. 40 – 46.

9. Юрчук О. Українські стратегії чоловічої та жіночої ідентичності в колоніальних та постколоніальних умовах / О. Юрчук // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 168. Вип. 156. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 135 – 139.
10. Юрчук О. Постколоніальна міфологізація української нації у творчості М. Матіос / О. Юрчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Випуск 4.8. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 129 – 132.
11. Юрчук О. Українські стратегії жіночої ідентичності в колоніальних та постколоніальних умовах / О. Юрчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2012. – випуск 65. – С. 185 – 187.
12. Юрчук О. Полемічна література як антиколоніальний спротив імперській експансії (на прикладі творчості І. Вишенського) / О. Юрчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Випуск 4.9. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 212 – 216.
13. Юрчук О. П. Тичина: від пророка до блазня / О. Юрчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Випуск 4.10. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 224 – 228.
14. Юрчук О. Міфологізація радянського минулого в українському сучасному повсякденні (за романом «Депеш Мод» С. Жадана) / О. Юрчук // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 2. – С. 201 – 208.
15. Юрчук О. Модифікація соцреалістичного кітчю (на прикладі роману «Собор» О. Гончара) / Олена Юрчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012 – Вип. 28. – С. 258 – 268.
16. Юрчук О. Чоловіче постколоніальне месіанство (на прикладі роману Є. Пашковського «Щоденний жезл») / Олена Юрчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2012. – № 23. – С. 149 – 156.
17. Юрчук О. Українські письменники й колоніалізм: від крутіїства до утопічного пророцтва / Олена Юрчук // Слово і час. – 2013. – № 7. – С. 16–24.
18. Юрчук О. Українські письменники проти колоніалізму: крутіїство / О. Юрчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Випуск 4.12. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 260 – 262.
19. Юрчук О. Українські стратегії чоловічої ідентичності в колоніальних та постколоніальних умовах / О. Юрчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. – Вип. 4.11. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 311 – 314.

20. Юрчук О. Концепція бунту А. Камю і творчість Т. Шевченка (на прикладі поезії «Заповіт») / О. Юрчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2014. – Вип. 1. – С. 215 – 218.
21. Юрчук О. Активізація жіночого й чоловічого національних генотипів у романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко / Олена Юрчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014 – Вип. 41. – С. 106 – 108.
22. Юрчук О. «Рекреації» – «Московіада» – «Перверзія»: Блазень у пошуках ідентичності / Олена Юрчук // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Збірник наукових праць. – Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. – Випуск 19. – С. 196 – 201.
23. Юрчук О. Ресентимент чи бунт? (на прикладі образу Антея з «Оргії» Лесі Українки) / Олена Юрчук // Слово і час. – 2014. – № 6. – С. 57 – 61.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

24. Юрчук О. В. Стус: жертвне пророцтво / О. Юрчук // Zbiór raportów naukowych. – Warszawa, 2012. – Str. 29 – 32.
25. Юрчук О. Колоніалізм як інфекція в романі «Інфекція» С. Процюка / О. Юрчук // Zbiór raportów naukowych. – Gdańsk, 2012. – Str. 14 – 17.
26. Юрчук О. Українське обрамлення історії / О. Юрчук // Zbiór raportów naukowych. – Kraków, 2013. – Str. 8 – 12.
27. Юрчук Е. Теоретические аспекты постколониальных студий / Е. Юрчук // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия Филология. – Минск, 2013. – № 3. – С. 160 – 166.
28. Jurczuk O. Ukraińska historia w kontekście imperialistycznej dwuznaczności / O. Jurczuk // Fenomen pogranicz kulturowych : współczesne tendencje. Zbiór prac naukowych. – Piła, 2013. – T. V. – Str. 215 – 223.
29. Yurchuk O. Kaleidoscope of Identities / O. Jurczuk // Science and education a new dimension. Philology. – Budapest, 2013. – P. 22 – 25.
30. Yurchuk O. Some comments concerning Ukrainian postcolonial studies / O. Jurczuk // Slavia Occidentalis. Litteraria. – Poznań, 2013. – T. 70/2. – Str. 146 – 155
31. Юрчук О. Тамань: вороже імперське прикордоння / О. Юрчук // Ucrainica VI. Současná ukrajnistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. – Olomouc, 2014. – Str. 345 – 348.

Додаткові публікації:

32. Юрчук О. Проза Леся Подерв'янського з погляду постколоніальної критики / Олена Юрчук // Літературознавчі студії. – Житомир : ЖДУ, 2008. – Випуск 2. – С. 68 – 71.
33. Юрчук О. Містичний і раціональний типи пророків: Т. Шевченко, П. Куліш / Олена Юрчук // Літературознавчі студії. – Житомир : ЖДУ, 2009. – Випуск 3. – С. 42 – 53.
34. Юрчук О. Іронічна трансформація імперського та національного у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» /

- Олена Юрчук // Літературознавчі студії. – Житомир : ЖДУ, 2010. – Випуск 4. – С. 179 – 186.
35. Юрчук О. Гетьман Іван Мазепа: імперський дискурс у літературі / Олена Юрчук // Літературознавчі студії. – Житомир : ЖДУ, 2011. – Випуск 5. – С. 153 – 158.
36. Юрчук О. Гетьман Іван Мазепа: антиколоніальний дискурс у літературі / Олена Юрчук // Літературознавчі студії. – Житомир : ЖДУ, 2012. – Випуск 6. – С. 124 – 130.
37. Юрчук О. Українське як екзотичне / Олена Юрчук // Полілог: науково-публіцистичний студентсько-викладацький збірник. – Житомир : ЖДУ, 2014. – № 2. – С. 21 – 24.
38. Юрчук О. «Голоси» українського літературного андеграунду / Олена Юрчук // Житомирські літературознавчі студії. Випуск 7. Матеріали конференції «Поліфонія української літератури» з нагоди ювілею В. Т. Чайковської / за ред. П. В. Білоуса. – Житомир : ЖДУ, 2013. – С. 92 – 101.

АНОТАЦІЯ

Юрчук О. О. Особливості формування та стратегії репрезентації антиколоніального й постколоніального художніх дискурсів в українській літературі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2015.

Дисертація присвячена дослідженню текстів української літератури, які репрезентують антиколоніальні та постколоніальні моделі реагування на імперський дискурс. Предметом дослідження є становлення антиколоніального та постколоніального художніх дискурсів в українській літературі.

У дослідженні вперше запропоновано варіант української постколоніальної теорії, що базується на деконструкції імперських структур та конструюванні і осмисленні національних стратегій реагування на колоніальний і постколоніальний стан. Виокремлено три моделі спротиву імперській експансії, що пропонують чоловічі художні тексти: двійництво (маска «крутія»), міфотворчість (маска «пророка»), блазнювання (маска «блазня»). Охарактеризовано жіночу позицію щодо колоніально-патріархального та імперсько-патріархального в різновекторних текстуальних самопрезентаціях («архетипна українка», «жінка – пророк», «сексуальна жінка»).

Аналіз колоніального та неокolonіального художніх дискурсів дав підстави стверджувати, що в російській текстуальності кодифікувався образ України, яка розумілася як екзотичне, вороже «інше». Основною для української антиколоніальної моделі стала романтична концепція національного, спрямована на міфологізацію минулого, й відкидання

сучасного. Український постколоніалізм як художня практика орієнтований на деконструкцію колоніального досвіду шляхом деміфологізації історичних і національних стереотипів.

Ключові слова: історико-літературний процес, постколоніалізм, постколоніальна теорія, постколоніальна критика, антиколоніалізм, постмодерний постколоніалізм, постколоніальні та антиколоніальні мистецькі практики, національна самоідентифікація.

АННОТАЦІЯ

Юрчук Е. Особенности формирования и стратегии репрезентации антиколониального и постколониального художественных дискурсов в украинской литературе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2015.

В диссертации исследуются тексты украинской литературы, которые представляют антиколониальные и постколониальные модели реагирования на имперский дискурс. Предметом исследования является становление антиколониального и постколониального художественных дискурсов в украинской литературе.

В исследовании впервые предложен вариант украинской постколониальной теории, базирующейся на деконструкции имперских структур и конструировании и осмыслении национальных стратегий реагирования на колониальное и постколониальное состояние. Выделены три модели сопротивления имперской экспансии, которые предлагают мужские художественные тексты: двойственность (маска «плута»), мифотворчество (маска «пророка»), шутовство (маска «шута»). Охарактеризован женский взгляд на колониально-патриархальное и имперско-патриархальное в разновекторных текстуальных самопрезентациях («архетипная украинка», «женщина – пророк», «сексуальная женщина»).

Анализ колониального, неоколониального художественных дискурсов дал основания утверждать, что в российской текстуальности кодифицировался образ Украины, которая понималась как экзотическое, враждебное «иное». Основопологающей для украинской антиколониальной модели стала романтическая концепция национального, ориентированная на мифологизацию прошлого и отвержение современного. Украинский постколониализм как художественная практика нацелен на деконструкцию колониального опыта путем деміфологізації історических і національних стереотипів.

Ключевые слова: историко-литературный процесс, постколониализм, постколониальная теория, постколониальная критика, антиколониализм, постмодернистский постколониализм, постколониальные и антиколониальные художественные практики, национальная самоидентификация.

SUMMARY

Yurchuk O. O. Specific features of formation and strategies of representation of the anti-colonial and postcolonial literary discourses in Ukrainian literature – *Manuscript*.

The thesis for the Degree of Doctor of philological science, the speciality: 10.01.10 – Ukrainian Literature. – *Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine*. – Kyiv, 2015.

Ukrainian post-colonial studies have a lack of theoretical generalization of the matrix whereas various definitions of the concepts of «post-colonialism», «postcolonial criticism», «postcolonial theory», original model interpretation of the phenomena of colonialism, anticolonialism, post-colonialism. Widely in their methodology and tools are post-structuralism, deconstructions, psychoanalysis, feminist criticism.

Application of post-colonial practice analyzing phenomena of Ukrainian literature was prompted on the understanding that the situation in the Ukrainian understanding of colonial, anti-colonial experiences requires a proper Ukrainian version of postcolonial theory. Considering it have been created several assumptions that formed the basis of the author's interpretative models, namely awareness Ukrainian colonial status in the past; analysis of colonial, anti-colonial and postcolonial discourses as those that interact and are an essential part of national identity; singling out the importance of the past colonized Ukrainian people; overcome meaningless signs of change in post-colonial space; understanding of the colonization process, not just as a result of aggressor imperial actions, but depth study of colonial and imperial texts from the standpoint of the author's presence in these subjectivity.

Russian colonialism is different from Western colonialism, do not used / symbiosis served by physical effect on the colonized nation of colonial policy that had aimed at marginalized cultural structures of the conquered nation. He had characterized by exceptionally violent imperial expansion scheme (physical destruction, the politics of intimidation). This is attributable to the fact that the above-mentioned peculiar symbiosis developed empires that have improved their own cultural model. From the beginning of the imperial Russian Empire aggressor's actions, such cultural base had.

Introduction to the peculiarities of Russian colonialism in Ukraine include: marginalization of national structures by assigning Empire colonized cultural patrimony; attempts to assimilate into Russian Ukrainian identity that has been prepared with the help of russification of Ukrainian culture obstruction, displacement Ukrainian language; formation and consolidation of an inferiority complex is «Little Russian» with a strategy «over sisterhood».

Ukrainian anti-colonialism shown at two levels: the physical is the liberation struggle for independence, and spiritual is resistances imposed stereotypes and create their own patterns of native culture. Fundamental to the Ukrainian anti-colonial

model is a romantic concept of the national that had focused on the mythology of the past, optimization of the future, but rejection today. This can read as set forth in Ukrainian orientation to lose consciousness, according to which the value of struggle motivated not of great importance, and the idea of the future «golden age».

Ukrainian post-colonialism as artistic practice combines its own postcolonial discourse of postmodern cultural model, which allows him to nominate as Ukrainian postmodern post-colonialism (note that the current concept of «national-oriented post-colonialism» to this day remains a theoretical abstraction because no confirmation cultural facts (for example, a literary text). Post-colonialism Ukrainian postmodern deconstruction aimed at colonial past by demythologization number of stereotypes. It had served by such means as irony and self-irony, grotesque, theatricalism, «banter».

Modern Ukrainian consciousness continues to live in the imperial system of coordinates. This is requires a new attitude to the colonization process should again become Ukrainian reality. Post-colonial theory is the cornerstone interpretation strategy that requires a history of Ukrainian literature because besides started reinterpretation its major events texts in modern literary still not overcome fundamental «changes without changes», substitution of concepts, and revelation guidelines in estimates.

We may single out three models of resistance to imperial influence, offering men's literary texts: duality, mythology, buffoonery. Women's position on colonial patriarchal characterized by different textual presentations («archetypal Ukrainian», «woman prophet», «sexy woman».

Key words: *literature as a historical process, post-colonialism, postcolonial theory, postcolonial criticism, anti-colonialism, postmodern post-colonialism, postcolonial and anti-colonial art practices of national identity.*